

Przewodnik Przyrodniczy Czechowice-Dziedzice

*Aleksander Herczek, Barbara Tokarska-Guzik,
Jacek Gorczyca, Adam Rostański*

POLSKA

*Aleksander Herczek, Barbara Tokarska-Guzik,
Jacek Gorczyca, Adam Rostański*

Przewodnik Przyrodniczy Czechowice-Dziedzice

Opracowanie i wydanie sfinansowane zostało ze środków Gminnego Funduszu
Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej Gminy Czechowice-Dziedzice

Autorzy:

Aleksander Herczek, Barbara Tokarska Guzik
Jacek Gorczyca, Adam Rostański

Redakcja:

Andrzej Chanek, Bernadetta Klimek, Jarosław Hess

Redakcja techniczna:

Jacek Pagieta

Wydawca:

Lucrum

ARW Lucrum

Bielsko-Biała, ul. Staszica 7, tel./fax 0-33 811-04-21

© Copyright by ARW „Lucrum” Bielsko-Biała 1998

ISBN 83-909534-2-0

Druk: KALIGRAF, tel. (032) 270 26 94

Charakterystyka środowiska przyrodniczego miasta i gminy

Położenie i granice

Gmina Czechowice-Dziedzice leży na południowym skraju Kotliny Oświęcimskiej i w części południowej obejmuje fragmenty dwóch Wysoczyzn Przykarpackich: Międzyrzeckiej (pomiędzy dolinami Hłownicy i Białej) oraz Wilamowickiej (na wschód od doliny Białej). W skład gminy wchodzi obszar miejski (ok. 33 km²) oraz tereny wiejskie. Pod względem administracyjnym dzieli się ona na, liczące 43 tys. mieszkańców, cztery obszary: miasto Czechowice-Dziedzice i trzy sołectwa: Zabrzeg, Ligota i Bronów, które zajmują łącznie ok. 66 km². Na terenie miasta mieszka 35 tys. osób, a na terenie sołectw ok. 8 tys.

Charakterystyka geologiczna i geomorfologiczna gminy

Przeważająca część gminy położona jest w obrębie zapadliska przedkarpackiego, wypełnionego morskimi utworami trzeciorzędu, poniżej których zalegają osady karbonu górnośląskiego zagłębia węglowego. Wzdłuż linii Bestwina-Czechowice Górne-Rudzica przebiega geologiczna granica Karpat, tzw. nasunięcie karpackie. Granica owej struktury tektonicznej jest czołem najbardziej na północ wysuniętej jednostki strukturalnej Karpat Zachodnich, tj. płaszczowiny podśląskiej. Utwory trzeciorzędu i fliszu karpackiego przykrywają zmiennej miąższości (od kilku do ponad 50 m) formacje utworów czwartorzędowych, głównie pochodzenia rzeczno-geologicznego, wietrzeniowego i eolicznego.

W obrębie doliny Wisły wyraźnie rysują się dwa poziomy piaszczysto-madowe: wyższy – położony na wysokości 260-250 m n.p.m. (10-15 m n.p.rz.) – i niższy – o wysokości 247-240 m n.p.m. (3-4 m n.p.rz.). Poziom wyższy (tzw. terasa miejska) szczególnie dobrze widoczny jest w rejonie Zabrzega i Miliardowic; na nim położone są Czechowice-Dziedzice oraz Kaniów. Poziom niższy (terasa zalewowa) zajęty jest na ogół przez starorzecza, sztuczne stawy, groble i wały przeciwpowodziowe, a rozcina go uregulowane obecnie koryto Wisły. Odpowiedniki wymienionych poziomów rzecznych występują także w dolinach: Hłownicy, Wapienicy i Białej. Hłownica wykorzystuje dawną dolinę Wisły, zepchniętą obecnie na zachód i północ przez wielki stożek napływowy, w którego centrum położona jest miejscowość Chybie. W części zachodniej jej dno zajmuje sztucznie spiętrzony (do wysokości 255 m n.p.m.) zbiornik zaporowy, zwany Jeziołem Goczałkowickim, który zaopatruje w wodę Górnośląski Okręg Przemysłowy.

Wisła, której brzegi porastają zarośla wierzbowe i kępy lasów łęgowych, wyznacza północną granicę gminy. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

Strop formacji górnokarbońskich zalega w strefie doliny Wisły na głębokości 200-300 m i gwałtownie obniża się w kierunku południowym do głębokości 600-800 m w Czechowicach-Dziedzicach. Utwory górnego karbonu – „warstwy orzeskie” – wykształcone są w postaci mułowców i piaskowców, pomiędzy którymi zalegają pokłady węgla kamiennego. Najgrubsze z nich (0,5-2,0 m) eksploatowane są przez KWK Silesia.

Brzeżną strefę fliszu karpackiego budują naprzemianległe warstwy margli, łupków i piaskowców, których sumaryczna miąższość wynosi około 1000-1300 m. Osady te powstały w głębokim morzu, tzw. Oceanie Tetydy, który rozciągał się na południe od dzisiejszych Karpat Zachodnich. Utwory fliszowe odsłaniają się na powierzchni w erozyjnych rozcięciach potoków, w rejonie Mazańcowic i Bestwiny-Podlesia.

Utwory trzeciorzędu górnego – miocenu – wykształcone są w postaci serii zlepieńców i piaskowców (tzw. „warstwy dębowieckie”). Ponad nimi zalega monotonna seria szarych ilów i mułowców, przetykanych lokalnie zmiennej grubości warstwami piasków i żwirów, a także soczewkami gipsów (tzw. „warstwy kłodnickie i skawińskie”). Są to osady zwarte, bezwodne i jedynie lokalnie gromadzą soczewki wód gruntowych. Znajdowana w nich kopalna fauna mięczaków i otwornic dowodzi ich morskiej genezy. Zbiornik, w którym wspomniane osady się gromadziły, funkcjonował na przedpolu fałdujących i wypiętrzających

się w tym czasie Karpat, tj. w okresie 15-10 mln lat temu. Grubość formacji trzeciorzędowej wynosi w części północnej od 130-200 m i wzrasta do 800-1000 m w części południowej omawianego obszaru. Osady miocenu na powierzchni nie występują i jedynie odsłaniają się niewielkimi płatami w rejonie Bestwinki oraz w Czechowicach Dolnych. Są one wykorzystywane jako surowiec do produkcji cegły.

Mięższość utworów czwartorzędowych jest bardzo zmienna, od kilku metrów w strefach wysoczyzn do ponad 30 m w dolinach: Hłownicy, Wisły i Białej. Równoleżnikowa dolina Wisły ostatecznie uformowała się dopiero podczas zlodowacenia środkowopolskiego, wykorzystując wschodni kierunek odpływu wód roztopowych. Dlatego mięższość aluwów Wisły na odcinku między Jeziorem Goczalkowickim a Podedworem jest bardzo mała i nie przekracza 10-15 m.

W strefie wysoczyzn, bezpośrednio na utworach miocenu, lokalnie zachowały się płaty glin zwałowych lub najczęściej głązowiska pomorenowe. Są to pozostałości osadów glacialnych zlodowacenia południowopolskiego, w czasie którego lądolód skandynawski dotarł do głównej krawędzi morfologicznej Karpat, na wysokość ok. 400 m n.p.m. Najczęściej jedynym świadectwem jego obecności są skandynawskie głązy narzutowe (granitoidy, gnejsy), bardzo rzadko spotykane na powierzchni. Prawdopodobnie w większości zostały wyzbierane jako doskonały materiał budowlany.

Stoki i wierzchowiny wzgórz przykrywa warstwa lessów i glin lessowych (kilku-kilkunastometrowa). Są to utwory pylaste, eoliczne i wie-

Uregulowana rzeka Biała. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

trzeniowe, zaliczane w większości do zlodowacenia północnopolskiego, które powstały w zimnym i suchym klimacie tzw. strefy peryglacjalnej, w okresie 40-15 tys. lat temu.

Wyższy poziom dolinny budują piaski i żwiry o grubości 10-20 m, w stropie których na ogół występuje 2-12-metrowa warstwa glin i pyłów pochodzenia polodowcowego. Powstały one w wyniku wzmożonej akumulacji dolinnej, która na przedpolu Karpat manifestowała się narastaniem wielkich stożków napływowych, sypanych przez ówczesną Wisłę i Białą.

Niższy poziom dolinny budują piaski korytowe i mady powodziowe współczesnych rzek. W dolinie Wapienicy i Białej są to na ogół grube żwiry karpackie, przykryte madami. Osady te powstały w holocenie (w okresie ostatnich 10 tys. lat), kiedy rzeki karpackie wzmogły swoją działalność erozyjną.

Naturalny układ koryt rzecznych (meandrowy) został całkowicie przekształcony przez człowieka w wyniku regulacji rzek i wybudowaniu bardzo licznych grobli, wałów przeciwpowodziowych i stawów rybnych.

Gmina Czechowice-Dziedzice bogata jest w wody powierzchniowe, w większości pozaklasowe, używane jedynie do celów przemysłowych i hodowlanych. Do głównych cieków wodnych należą: Wisła, Łownica, Jasienica, Wapienica oraz Biała. Do licznych stawów i zbiorników wodnych należą m.in. stawy hodowlane w Toczkowicach, Ligocie, Renardowicach, Kolonii Żebracz, Trzemszy i Zabieliu.

Obszar gminy posiada znaczne zasoby wód podziemnych. Czerpane są one z licznych ujęć studziennych, których wydajność jest na ogół niewielka i wynosi 3-12 m³/h. Główny poziom wodonośny znajduje się w osadach czwartorzędowych – żwirach i piaskach aluwialnych, odizolowanych od powierzchni na ogół 3-10-metrową warstwą glin pylastych. Wody głębinowe, występujące w utworach trzeciorzędu i karbonu, są silnie zasolone i przy odwadnianiu kopalni Silesia stanowią poważny problem ekologiczny.

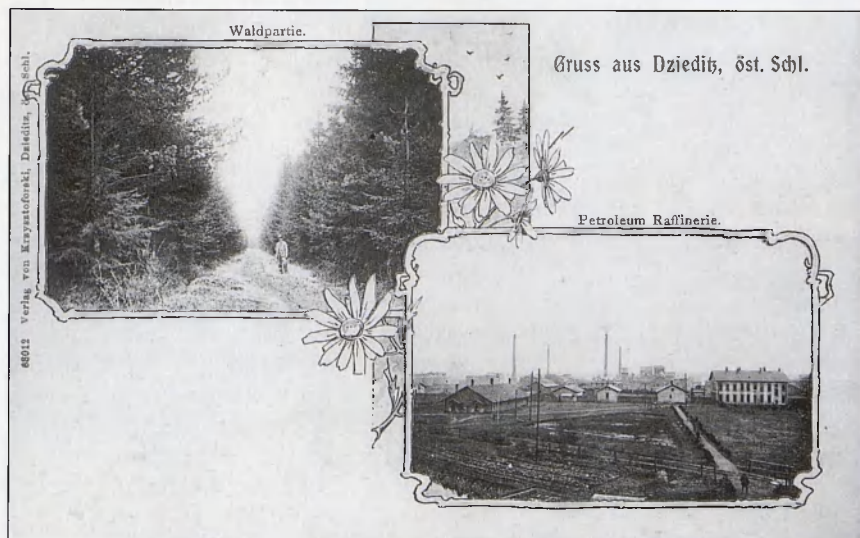
Klimatycznie omawiany teren należy do strefy przejściowej pomiędzy wpływami klimatu kontynentalnego i oceanicznego. Średnia temperatura stycznia wynosi ok. 2,8°C, natomiast średnia temperatura lipca – 18,3°C. Zima trwa tu ok. 85 dni, zaś lato – 95 dni. Opady roczne wahają się w granicy 560 mm.

Podział geobotaniczny Polski umiejscawia obszar miasta i gminy w obrębie następujących jednostek geobotanicznych:

Prowincja – niżowo-wyżynna, środkowoeuropejska; dział – bałtycki; poddział – pas kotlin podgórskich; kraina – Kotlina Sandomierska; okręg – oświęcimski (Kotlina Oświęcimska).

Rys historyczny

Z miastem związane są trzy jednostki terytorialne, będące jednocześnie jednostkami osadniczymi: Czechowice, Dziedzice oraz Żebracz. Pierwsza pewna informacja o Czechowicach pochodzi z 1430 roku, kiedy to zostały one wymienione w dokumencie sygnowanym przez księcia cieszyńskiego Bolka (niektórzy historycy przypuszczają jednak, że już w 1302 roku, w *Księdze Uposażen* biskupstwa wrocławskiego, wymienione są miejscowości Chotowice Niemieckie i Chotowice Polskie, utożsamiane z tą miejscowością). Nazwa „Żebracz” pojawiła się w 1443 roku w dokumencie księcia Wacłwa, stwierdzającym sprzedaż Księstwa Siewierskiego biskupowi Zbigniewowi Oleśnickiemu. Najpóźniej wzmiankowane są Dziedzice, bo dopiero w 1480 roku, w protokole pszczyńskim z tego okresu.

Czechowice. Las Gaj, na miejscu którego powstały rafinerie nafty.
(Ze zbiorów Izby Regionalnej w Czechowicach-Dziedzicach).

Na początku XVI wieku powstały przysiółki: Świerkowice, Zbijów, Koło, Żebracz i Grabowice, następnie zaś Trzemsza i Brożyska. Rozwój terenów pod zabudowę odbywał się kosztem karczowania lasów. Do XVII wieku na terenie Czechowic znajdowały się dwa pokaźne obszary leśne: Las Górny i Las Dolny. W miejscu Lasu Dolnego powstał przysiółek Podlesie i Brzeziny. W końcu XVIII stulecia powstały Renardo-

Dzisiejsza ulica Słowackiego. (Ze zbiorów Izby Regionalnej w Czechowicach-Dziedzicach).

Chłupa murowana, Ligota, ul. Miliardowicka 77.
(Fot. P. Cempulik).

wice na miejscu osuszonego stawu Dębina. Dziedzice założone zostały na podmokłych terenach nad Wisłą i Ilownicą.

Na początku XIX wieku gospodarka rolna omawianego obszaru obejmowała 1307 ha ziemi ornej, 459 ha zamienionych na ziemię orną stawów, 51 ha ogrodów, 88 ha łąk, 225 ha pastwisk i 63 ha ugorów oraz 337 ha lasów. W tym samym czasie w Dziedzicach (na terenie których nie było obszarów leśnych) wykazywano 295 ha ziemi ornej, 72 ha zornych stawów, 19 ha ogrodów, 65 ha łąk i 0,57 ha pastwisk.

Uzupełnieniem gospodarki rolnej była hodowla ryb. Stawy zakładano na podmokłych terenach, nie nadających się pod uprawę.

Jednak w miarę ograniczania powierzchni leśnych obniżał się poziom wód gruntowych, prowadząc w konsekwencji do osuszania stawów i zajmowania ich powierzchni pod uprawy. Główne ośrodki hodowli ryb zlokalizowane były wzdłuż rzeki Białej, od Komorowic po Żebracz, zaś najstarsze stawy znajdowały się w Grabowicach. Największym z nich był akwen „Sokoł”, leżący między rzekami Jasienica i Wapienica na granicy z Ligotą. W Dziedzicach stawów nie było.

Prawa miejskie nadano Czechowicom-Dziedzicom 14 grudnia 1950 roku. Przekształcone w miasto gminy wiejskie miały od tej chwili nosić nazwę Czechowice, jako iż prawne połączenie obu gmin (Czechowic i Dziedzic) dokonane zostało nie na zasadzie unii, lecz w drodze rozwiązania gminy Dziedzice. Działania władz miejskich w kierunku przywrócenia poprzedniej nazwy zaowocowały rozporządzeniem Prezesa Rady Ministrów z 13 listopada 1958 roku, przywracającego nazwę Czechowice-Dziedzice. W tym czasie mieszkało tu 17 500 osób, a obszar miasta wynosił 33 km². Do chwili obecnej nie uległ on zmianie, natomiast liczba mieszkańców zwiększyła się ponad dwa i pół raza.

Przemiany w środowisku przyrodniczym gminy

Pierwotnie na obszarze zajmowanym obecnie przez miasto i gminę Czechowice-Dziedzice dominowała roślinność leśna. Przeważały tu żyzne lasy liściaste tzw. **grądy** (*Tilio – Carpinetum*). Wyniesienia terenu, w południowej części obszaru porastały fragmentami **lasów bukowych**: tzw. żyzna buczyna karpacka (*Dentario glandulosae – Fagetum*). W północnej i północno-wschodniej części miasta na gliniasto piaszczystych glebach bielcowych występowały niewielkie powierzchniowo kompleksy **suboceanicznych borów mieszanych** (*Quercus robur – Pinetum*). W dolinie Wisły, Białej, Hłownicy i drobniejszych cieków występowały wilgociolubne **lasy łęgowe** tzw. **łęg wiązowo-jesionowy** (*Ficario – Ulmetum*), a nad samymi rzekami **łęgi wierzbowo-topolowe** (*Salici – Populetum*). Rzekom i drobniejszym ciekom, zakolom i starorzeczom towarzyszyła roślinność wodna i nadwodna.

Pogórze Śląskie i Kotlina Oświęcimska zostały zasiedlone przez człowieka w czasach prehistorycznych. Rozwój osadnictwa od epoki neolitu spowodował stopniowe odlesienie tego terenu. Już w średniowieczu, gdy istniały osady w Bielsku, Oświęcimiu czy Skoczowie, kompleksy leśne zajmowały niewielkie obszary.

W krajobrazie gminy dominują pola uprawne i łąki. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

Obecnie lasy Kotliny Oświęcimskiej są niemal w całości sztuczne. Są to głównie nasadzenia sosnowe z udziałem świerka, dębu szypułkowego i brzozy. Rzadziej w drzewostanie trafia się buk lub grab. Częściowo naturalny charakter zachowały niewielkie powierzchniowo fragmenty lasów i zarośli łęgowych w dolinach rzek i potoków.

Istotne zmiany w krajobrazie roślinnym Kotliny Oświęcimskiej spowodował rozwój gospodarki rolnej i rybnej. Żyzne gleby doliny Wisły w znacznej części zajęte są dziś przez uprawy oraz łąki i pastwiska. Duże kompleksy stawów w dolinach Wisły, Soły i ich dopływów – z roślinnością szuwarową i wodną – stanowią obecnie charakterystyczne piętno tego regionu. Znalazło to także odbicie w zwyczajowej nazwie obszaru – „Żabi Kraj”. Groźba częstych powodzi oraz ro-

Liczne stawy są charakterystycznym rysem w krajobrazie doliny Wisły. Stąd wywodzi się potoczna nazwa tej krainy – „Żabi Kraj”. Na zdjęciu widoczne są stawy hodowlane w północnej części Czechowic-Dziedzic. (Fot. A. Rostański).

snące zapotrzebowanie Górnego Śląska na wodę pitną złożyły się na powstanie w 1955 roku zbiornika retencyjnego w Goczałkowicach (ok. 38 km²) regulującego przepływ wody Wisły, który ma istotne znaczenie dla krajobrazu i lokalnego klimatu. Dzięki jego budowie w sposób znaczący wzrosła powierzchnia wód otwartych na obszarze doliny górnej Wisły.

Bór sosnowy w rejonie Zabrzega.
(Fot. B. Tokarska-Guzik).

Rozwój przemysłu w XX wieku oraz postępująca za nim urbanizacja spowodowały powstanie dużych ośrodków miejsko-przemysłowych (Bielsko-Biała, Oświęcim itp.) z wszystkimi niepożądanymi skutkami (zanieczyszczenie środowiska i degradacja powierzchni ziemi). Obszary silnie zurbanizowane stanowią kompleks terenów całkowicie przekształconych, o niskich walorach przyrodniczych, które zatraciły swój naturalny, a nawet półnaturalny charakter i tworzą mozaikę siedlisk wtórnych, ze specyficzną roślinnością ruderalną.

Zróźnicowanie siedliskowe gminy

Środowisko przyrodnicze doliny górnej Wisły jest znacznie zmienione. Największy powierzchniowo obszar zajmują użytki rolne (ok. 40% powierzchni), następnie tereny zabudowane (mieszkalniowe i przemysłowe – ok. 22%), tereny leśne (ok. 16%) i zieleń miejska (ok. 6%). Ważna ze względów użytkowych i gospodarczych oraz przyrodniczych i klimatycznych jest grupa biotopów wodnych (cieki oraz zbiorniki – ok. 7%), wpływających w sposób istotny na charakter krajobrazu miasta i gminy. Niewielki powierzchniowo obszar (ok. 9%) zajmują ponadto tereny komunikacyjne.

Stara zabudowa dzielnicy Żebraz. Najintensywniej zabudowane tereny znajdują się w północno-wschodniej części miasta. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

Użytki rolne obejmują obszar ok. 2460 ha, stanowiąc dla miasta poważne zasoby terenów otwartych. Poza polami uprawnymi, pastwiskami i kompleksami łąk kośnych zaliczyć do nich można także sady i większe gospodarstwa ogrodnicze. Dominują tu, poza samymi uprawami, towarzyszące im zbiorowiska chwastów segetalnych. Tereny te mają duże znaczenie w zachowaniu walorów krajobrazowych i utrzymaniu lokalnej bioróżnorodności.

Tereny leśne zajmujące ponad 1000 ha skupione są zasadniczo w jednym większym kompleksie, w północno-zachodniej części gminy

(okolice Zabrzega). Dominującymi wśród zbiorowisk roślinnych są tu bory sosnowe: **bagienny bór trzcinnikowy** (*Calamagrostio villosae* – *Pinetum*) i **śródlądowy bór wilgotny** (*Molinio* – *Pinetum*). Na mniejszych powierzchniach występuje także **bór bagienny** (*Vaccinio uliginosi* – *Pinetum*) oraz **bór mieszany** (*Pino* – *Quercetum*). Najlepiej zachowane fragmenty borów, otaczające obszar torfowiska Rotuz objęte są ochroną rezerwatową. Do większych enklaw leśnych należą ponadto: kompleks leśny między Zbijowem i Świerkowicami (fragmenty zdegradowanego **grądu** z udziałem grabu i dębu oraz zadrzewień sosnowo-świerkowych) oraz uroczysko Podraj (fragmenty **buczyny karpackiej** i lasu mieszanego z dębem, brzozą, sosną i świerkiem). W miejscach

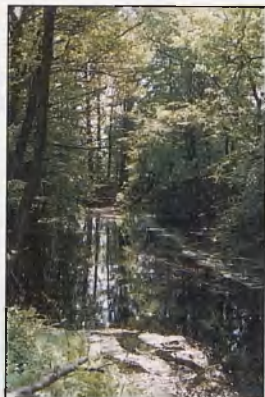

Obok Wisły, Białej i innych mniejszych cieków krajobraz przecinają także liczne rowy melioracyjne.
(Fot. B. Tokarska-Guzik).

o dużym uwilgotnieniu, wzdłuż cieków wodnych, spotkać można pozostałości **lasów łęgowych** (*Fraxino* – *Ulmelum*; np. remiza leśna Bażaniec w rejonie ul. Zamkowej w Czechowicach Dolnych). W dolinie Wisły zachowały się częściowo fragmenty **łęgów topolowo-wierzbowych** (*Salici* – *Populetum*). W większości łęgi te zostały zastąpione przez naturalne, bądź sztuczne zarośla – **wikliny nadrzeczne** (*Salicetum triandro-viminalis*) tworzone przez wierzbę białą, trójpręcikową i wiciową.

Zieleń miejska zajmuje ok. 360 ha. W skład kompleksu zieleni kulturowanej i urządzonej wchodzi: parki, zieleńce, zieleń osiedlowa, większe ogrody, obszary i obiekty sportowo-rekreacyjne, cmentarze oraz zieleń przykościelna, a także zieleń izolacyjna wokół terenów przemysłowych i szlaków komunikacyjnych.

Cieki i zbiorniki wodne zajmują ponad 450 ha. Czechowice-Dziedzice otoczone są przez dwie duże doliny rzeczne: rozciągającą się równoleżnikowo dolinę Wisły na północy oraz dolinę płynącej południkowo Białej na wschodzie. Mniejsze rzeki przepływające przez gminę to

Nieliczne, zachowane starorzecza Wisły wyróżniają się malowniczością i kryją wiele osobliwości przyrodniczych. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

Łownica, Jasienica i Wapienica, a z licznych potoków wymienić można np. Świerkówkę, Wałówkę i Borówkę. Ponadto cały obszar gminy pocięty jest systemem rowów melioracyjnych, mniejszych i większych kanałów oraz innych urządzeń hydrotechnicznych. Dawniej, po wylewach, rzeki zmieniały często swe koryta, pozostawiając po sobie liczne zakola i starorzecza odcięte od głównego koryta. W bogatych florystycznie zakolach, starorzeczach, jeziorkach i stawach, spotykanych tu dość licznie, zacho-wały się rzadkości florystyczne (np. kotewka orzech wodny, salwinia pływająca, sitowiec nadmorski itp.). Obecnie większość rzek na całej długości przepływu przez gminę jest uregulowana i obwałowana. Terasy nadrzeczne, mimo istniejących wałów przeciwpowodziowych, pozostają do dziś pod wpływem zalewów rzecznych.

Terasy zalewowe Wisły i mniejszych rzek od dawna były miejscem lokalizacji stawów rybnych. Gospodarka rybacka na tym obszarze sięga czasów średniowiecznych. Do dziś funkcjonuje system dużych stawów hodowlanych w Toczkwicach, Renardowicach i Żebrazcu oraz – poza granicami miasta – stawy goczalkowickie, bestwińskie, jasienickie. Stawy wraz z przepustami, siecią rowów łączących, groblami i innymi urządzeniami hydrotechnicznymi stanowią funkcjonujący system, wtopiony na stałe w krajobraz tej krainy.

Tereny komunikacyjne, istotne ze względów funkcjonalnych (trasy regionalne i krajowe stanowiące miejsca szybkich połączeń nawet na duże odległości), stanowią jednocześnie uciążliwe bariery, trudne do pokonania nie tylko przez ludzi, ale także przez rośliny i zwierzęta.

Obszary o wysokich walorach przyrodniczych

Obecnie na terenie Czechowic-Dziedzic istnieje jeden rezerwat przyrody, który jest jednocześnie jedynym rezerwatem ścisłym w granicach województwa katowickiego. Ochroną konserwatorską objęto także pięć sędziwych drzew jako pomniki przyrody oraz zabytkowy, późnobarokowy park założony przy XVIII-wiecznym pałacyku (ul. Zamkowa). Obok już chronionych obszarów i obiektów na terenie gminy istnieje wiele innych „miejsz”, które ze względu na dużą wartość przyrodniczą i krajobrazową zasługują na objęciu ochroną prawną.

Rezerwat Rotuz wraz z otuliną leśną

Lokalizacja

Rezerwat położony jest na stożku napływowym Wisły, w północno-zachodniej części gminy, na terenie rozległego kompleksu leśnego w rejonie Zabrzega, Miliardowic i Nowego Światu, na granicy dwóch (byłych) województw: bielskiego (gmina Chybie) i katowickiego (gmina Czechowice-Dziedzice). Jego powierzchnia wynosi 28,46 ha, z czego 6,14 ha zajmuje powierzchnia leśna. Lasy w których znajduje się rezerwat sąsiadują z Zalewem Goczałkowickim i doliną Wisły. Stwarza to dogodne warunki siedliskowe i migracyjne dla wielu zwierząt i roślin. Pewną barierę i zagrożenie stanowi linia kolejowa Katowice-Zebrzydowice, przecinająca kompleks leśny.

Dominujący typ roślinności

Rezerwat ma charakter torfowiska niskiego i przejściowego. Otoczony jest zbiorowiskami borowymi: borem bagiennym, wilgotnym i trzcinikowym.

Rzadki na w skali regionu bór bagienny. Jego najcenniejsze fragmenty objęte są ochroną. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

Istotne wartości terenu, w tym rzadkie gatunki roślin i zwierząt

Rezerwat odznacza się wysokimi walorami naukowymi, przyrodniczymi i krajobrazowymi, unikatowymi w skali województwa i kraju. Na jego terenie występują rzadkie i chronione gatunki roślin naczyniowych: rosiczka okrągłolistna (*Drosera rotundifolia*), żurawina błotna (*Oxycoccus palustris*), czermień błotna (*Calla palustris*), przygiełka biała (*Rhynchospora alba*), wełnianka pochwowata (*Eriophorum vaginatum*) oraz rzadkie mszaki. Bogata jest również fauna zarówno zwierząt bezkręgowych jak i kręgowców. Spotkać tutaj można słonkę (*Scolopax rusticola*), myszołowa zwyczajnego (*Buteo buteo*), kruka (*Corvus corax*) i żurawia (*Grus grus*). Na torfowisko zachodzą jelenie (*Cervus elaphus*), dziki (*Sus scrofa*) oraz lisy (*Vulpes vulpes*).

Rezerwat torfowiskowy Rotuz charakteryzuje się unikatowymi walorami przyrodniczymi zarówno w skali regionu, jak i kraju. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

Zalecenia ochronne

Obszar ten powinien zostać utrzymany w formie rezerwatu ścisłego dla torfowiska przejściowego Rotuz. Wokół rezerwatu powinna zostać utworzona strefa ochronna. Omawiany kompleks leśny, wraz ze znajdującym się na jego terenie torfowiskiem to jeden z najcenniejszych przyrodniczo obszarów na terenie gminy Czechowice-Dziedzice. Jest to jednocześnie największy obszar leśny łączący gminę Czechowice-Dziedzice z Gminą Chybie. W związku z jego wartościami przyrodniczymi powinien on bezwzględnie pozostać w całości zachowany. Należy zapobiegać zmianom antropogenicznym terenów sąsiadujących z rezerwatem w tym szczególnie melioracjom. Cały kompleks leśny posiada

ponadto istotne znaczenie wodochronne także dla sąsiadującego z nim Jeziora Goczałkowickiego.

Szczegółowa charakterystyka obszaru

Rezerwat Rotuz utworzony został w 1967 roku na podstawie rozporządzenia Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego (MP 1067, 10/59) dla zachowania ze względów naukowych, dydaktycznych i społecznych jego unikatowych walorów przyrodniczych. Stanowi on fragment naturalnej przyrody zachowanej w znacznie zmienionym środowisku przyrodniczym doliny górnej Wisły. Ochroną ścisłą objęte jest tu torfowisko przejściowe z roślinnością bagienną, z fragmentami torfowisk: niskiego i wysokiego. Teren ten administrowany jest przez nadleśnictwo Wapienica.

W runie dominują torfowce (*Sphagnum recurvum*, *Sphagnum cuspidatum*) oraz mchy (np. z rodzaju płonnik *Polytrichum*). Rozległe łany tworzy wełnianka wąskolistna (*Eriophorum angustifolium*), której towarzyszą kępy wełnianki pochwowatej (*Eriophorum vaginatum*) i turzycy (*Carex*). Częstym składnikiem jest żurawina błotna, krzewinka o płożących pędach i charakterystycznych czerwonych, zimotrwałych jagodach. Wzdłuż rowów i w miejscach silnie podtapianych masowo występuje owa- dożerna rosziczka okrągłolistna. Na obrzeżach torfowiska, w zagłębieniach wypełnionych wodą rośnie czermień błotna.

Torfowisko żywi rzadkie i chronione rośliny. Dominują tu torfowce, mchy i żurawina błotna. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

Skraj torfowiska zajmuje bór bagienny o charakterystycznej fizjonomii. Rosnące tu sosny (*Pinus sylvestris*) są niskie, o powykręcanych pniach, wiele drzew jest martwych. Stosunkowo częsta jest także brzoza omszona (*Betula pubescens*).

Otulinę dla unikatowych zbiorowisk torfowiskowych i bagiennych rezerwatu tworzą bory: bór wilgotny (*Molinio – Pintum*) i bagienny (podgórski) bór trzcinnikowy (*Calamagrostio villosae – Pinetum*).

Z terenu rezerwatu podano 85 gatunków roślin naczyniowych, opisano 7 zespołów i 4 zbiorowiska roślinne. Ponadto wyróżniono 4 zbiorowiska i 3 zespoły mszyste.

Rezerwat jest odwiedzany przez wiele gatunków zwierząt, które, ze względu na jego odizolowanie i trudny dostęp, znajdują tu dogodne warunki schronienia i żerowania. Tutejsza fauna odznacza się znaczną różnorodnością, wynikającą z charakteru obszaru. Nie dziwi więc fakt spotykania na nim wielu gatunków zwierząt bezkręgowych, głównie owadów, związanych z borami zawisaka borowca (*Sphinx pinastri*), mszyc: (*Cinara pini*) oraz (*Schizolachnus pineti*), chrząszcza kłopotka czarnego (*Spondylis buprestoides*), jak również gatunków typowych dla otwartych przestrzeni: modraszka (*Callophrys rubi*) czy ważkę szablaka (*Sympetrum sp.*). Na kwiatkach bagna zwyczajnego spotkać tutaj można niewielkiego, zielonkawego motyla – plamca (*Arichanna melanaria*), którego gasienice żerują na borówce łochyni, oraz pomiernika rudopasa (*Xanthorhoe designata*). Motyle te są owadami charakterystycznymi dla torfowisk. Występuje tutaj ponadto niezbyt częsty w Polsce motyl – pomiernik oszczepiak (*Eulype hastata L.*).

Zwierzęta kręgowce obserwowane w rejonie rezerwatu reprezentowane są przez szereg gatunków spotykamy tu młode osobniki żaby jeziorkowej (*Rana lessonae*), trawnej (*Rana temporaria*) oraz dorosłe ropuchy szare (*Bufo bufo*) i rzekotki drzewne (*Hyla arborea*).

Gady reprezentowane są przez jaszczurkę zwinkę (*Lacerta agilis*), jaszczurkę żyworodną (*Lacerta vivipara*) oraz padalca (*Anguis fragilis*). Najliczniej i najczęściej występuje tutaj jaszczurka żyworodna, co jest zrozumiałe biorąc pod uwagę preferencje siedliskowe tego gatunku. Jasz-

Młody okaz jaszczurki zwinki, gada spotykanego na nasłonecznionych nasypach linii kolejowej biegnącej w pobliżu rezerwatu. (Fot. A. Herczek).

czurka zwinka występuje jedynie w niektórych, suchszych i mniej zarosniętych fragmentach borów otaczających torfowisko. Obydwa wymienione gatunki zamieszkują zwykle odrębne środowiska i rzadko ich zasięgi zachodzą na siebie.

Padalec, beznoga jaszczurka, większą część dnia spędza w ukryciu pomiędzy mchami, trawą lub zwalonymi drzewami, co znacznie utrudnia jej obserwację. Biorąc pod uwagę preferowanie przez padalcę siedliska (wilgotne i mocno zarosnięte, sąsiadujące z miejscami suchymi i nasłonecznionymi), jego występowanie na omawianym terenie nie jest zaskoczeniem.

Obszar torfowiska Rotuz stwarza dogodne warunki do występowania żmii zygzakowatej (*Vipera berus*), która żyje również w okolicznych lasach.

Rezerwat oraz otaczające go bory to także miejsce gniazdowania i żerowania niektórych ptaków. Większość z nich to gatunki leśne, chociaż przylatują tutaj również gatunki bardziej związane z terenami otwartymi. Obserwować można np. kowalika (*Sitta europea*), sikorę bogatą (*Parus major*), modraszkę (*Parus caeruleus*), gila (*Pyrrhula pyrrhula*), świstunkę (*Phylloscopus sibilatrix*), rudzika (*Erithacus rubecula*), sójkę (*Garullus glandarius*), raniuszkę (*Aegithalos caudatus*). Spotkać tu także można dzięcioła dużego (*Dendrocopos major*) i dzięcioła zielonego (*Picus viridis*).

Na omawianym terenie występuje, prawdopodobnie lęgowa, słonka. Prowadzi ona bardzo skryty tryb życia i praktycznie jedynym sposobem stwierdzenia jej obecności są wieczorne, bardzo ciche zasiadki. Doskonale ukryte gniazdo budowane jest na ziemi. Dorosłe osobniki większość czasu spędzają na jej powierzchni, a ich ubarwienie stanowi doskonały przykład kamuflażu. Słonka jest ptakiem nielicznym nie tylko w skali Śląska, ale i kraju. Spadek jej liczebności wiąże się z degradacją typowych dla niej siedlisk: wszelkiego rodzaju obszarów podmokłych, graniczących ze zbiorowiskami leśnymi i borowymi. Degradacja siedlisk podmokłych zachodzi na terenie Śląska na niespotykaną w innych częściach kraju skalę, więc ochrona tych nielicznych już miejsc, dających schronienie wielu gatunkom zwierząt, powinna być bezdyskusyjna.

Nad obszarem torfowiska sporadycznie obserwować można polującą ptaki drapieżne, najczęściej myszolowa zwyczajnego, rzadziej krogulca (*Acipiter nisus*), a nocą i o zmierzchu puszczyka (*Strix aluco*). Zalutuje tutaj również kruk oraz żuraw. Ostatni z wymienionych, porównywalny wielkością z bocianem, ma popielatoszare upierzenie, białoczarne szyję i czerwony wierzch głowy. Wydaje charakterystyczny, donośny głos zwany klangorem. Pierwotnie żurawie były stosunkowo licznymi ptakami na terenie Śląska. W chwili obecnej gniazdują w bardzo niewielu miejscach. Ich siedliskiem są podmokłe łąki, torfowiska, bagna z wysoką roślinnością trawiastą lub turzycami. Warto zaznaczyć, że przez

Śląsk przebiega południowa granica zasięgu tego gatunku. Na torfowisko przylatują one zapewne z terenów leżących w gminie Chybie.

Stałymi mieszkańcami torfowiska są drobne ssaki: owadożerne i gryzo- nie. Do pierwszej grupy zaliczyć można ryjówkę aksamitną (*Sorex araneus*), zaś do drugiej nornika zwyczajnego (*Microtus arvalis*), nornika burego (*Microtus agrestis*), mysz leśną (*Apodemus flavicollis*), mysz polną (*Apodemus agrarius*) i nornicę rudą (*Clethrionomys glareolus*). Większe kręgowce zachodzą tutaj w poszukiwaniu pokarmu, miejsc do „kapieli” oraz wypo- czynku. Są to duże ssaki parzystokopytne (*Artiodactyla*) jeleni (*Cervus elaphus*), sarna (*Capreolus capreolus*) i dzik (*Sus scrofa*) oraz drapieżne (*Carnivora*) łasica (*Mustella nivalis*) i lis (*Vulpes vulpes*). Zarówno dziki, sarny jak i jelenie są stałymi bywalcami torfowiska i praktycznie codziennie można tu odnaleźć świeże ślady ich bytności: odchody, ślady buchtowania i ba- growania, spalowane drzewka czy obgryzione pędy. Lisy i łasice przycho- dzą polować na gryzonie. W rejonie torfowiska spotkać można również zającą szaraka (*Lepus europaeus*), zaś wieczorami – polujące nietoperze (*Chi- roptera*).

W otaczających torfowisko lasach, w ich części sąsiadującej z zaporą (oddział 11), znajdują się dwa niewielkie „oczka” wodne. Ryby zasie- dlające stawki to przede wszystkim karaś zwyczajny, płoć, lin i słonecz- nice. Występowanie innych gatunków, takich jak karp czy wzdregę (in- formacje otrzymane od wędkarzy), jest wysoce prawdopodobne, gdyż akweny spełniają wszystkie wymogi siedliskowe wymienionych gatunków. Płytkie, zarosnięte roślinnością brzegi zbiorników są miejscem wystę- powania i rozmnażania kilku gatunków płazów. Występują tutaj gatunki chronione takie, jak: traszka zwyczajna (*Triturus vulgaris*), traszka grzebieniasta (*Triturus cristatus*), ropucha szara (*Bufo bufo*), ropucha zie- lona (*Bufo viridis*), żaba trawna (*Rana temporaria*) oraz rzekot- ka drzewna (*Hyla arborea*), a także objęta częściową ochro- ną żaba jeziorkowa (*Rana lessonae*). Ta ostatnia przebywa w pobliżu zbiorników przez cały okres wegetacyjny. Pozo- stałe gatunki spotkać tu można jedynie w ich okresie godo- wym, a więc w różnych okre- sach wiosny. Przez pozostałą

Rusalka żałobnik – motyl pojawiający się na obrze- żach torfowiska. (Fot. A. Herczek).

część sezonu przebywają w pobliskich zadrzewieniach czy terenach otwartych.

Mimo niewielkiej powierzchni na omawianych zbiornikach gniazdują łyski (*Fulica atra*), zaś z ptaków związanych ze środowiskiem szuwarowym stwierdzono obecność łożówki (*Acrocephalus palustris*) i trzcinniczka (*Acrocephalus scirpaceus*). Z innych przedstawicieli ptaków występujących na omawianym terenie i w jego bezpośrednim sąsiedztwie wymienić można bażanty (*Phasianus colchicus*), kosy (*Turdus merula*), sroki (*Pica pica*), dzwońce (*Carduelis chloris*), świstunki (*Phylloscopus sibilatrix*), modraszki (*Parus caeruleus*) i bogatki (*Parus major*).

Okolice zbiorników są terenem występowania piżmaka amerykańskiego (*Ondatra zibethicus*), jeży (*Erinaceus europaeus*), łasicy (*Mustela nivalis*) oraz stosunkowo licznej populacji ryjówki aksamitnej (*Sorex araneus*).

Zbiorniki wodne i okoliczne trzcinowiska zapewniają warunki bytowania wielu zwierzętom bezkręgowym. Rozwijają się tutaj larwy i występują owady dorosłe związane z tego typu środowiskiem, a więc ważki z rodzajów: szablak, żągnica, ważka, pałatka, a także nartniki i pluskolce należące do pluskwiaków różnoskrzydłych oraz kilka gatunków chrząszczy wodnych z największym ich przedstawicielem – pływakiem żółtobrzeżkiem (*Dityscus marginalis*).

Bażant – kogut (Fot. A. Herczek).

Kura bażanta jest skromnie ubarwiona (Fot. A. Herczek).

Dolina Wisły wraz z kompleksem stawów goczałkowickich oraz stawami w północno-wschodniej części gminy (Renardowice, Żebracz)

Lokalizacja

Obszar ten obejmuje dolinę Wisły od jej wypływu z zapory w Zabrzegu z prawo- i lewobrzeżnym otoczeniem, aż do wschodniej granicy gminy oraz tereny północno-wschodnie, w rejonie Renardowic i Kolonii Żebracz. Wypływająca z Jeziora Goczałkowickiego Wisła płynie przez Zabrzeg, Ochodzę i Renardowice do wschodniej granicy gminy Czechowice-Dziedzice. Na odcinku tym – w sołectwie Ochodza – przyjmuje ona wody rzeki Iłownicy, zbierającej wcześniej wody z Jasienicy i Wapienicy. Wymieniony obszar łączy się z kompleksem stawów znajdujących się w gminie Goczałkowice (Zabrzyszczak, Maciek, Maciek Borowy, Maciek Kanałowy, Rontok).

W widłach rzek Wisły i Białej, na terenie Renardowic i Żebraczy, położone są stawy Kopalniok, Dębina Dln., Pław Dln. i Pław Grn., Błażkowiec, Powyżka i Stawy Dworskie.

Dominujący typ roślinności

Na terasie zalewowej Wisły dominują zbiorowiska łąk i pastwisk (w tym szczególnie łąk wilgotnych z przewagą ziołorośli). Brzegi Wisły,

Groble ciągnące się wzdłuż Wisły obsadzone są brzoza i dębami. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

jej dopływów oraz starorzeczy i stawów porastają zarośla tworzone przez wierzby wąskolistne oraz szuwały trzcinowe i mozgowe. Fragmentarycznie zachowały się tu również łęgi wierzbowo-topolowe.

Wokół kompleksu stawów przeważa roślinność synantropijna z fragmentarycznie zachowanymi zbiorowiskami roślinności wodnej i nadwodnej.

Istotne wartości terenu, w tym rzadkie gatunki roślin i zwierząt

Obszar posiada wysokie walory przyrodniczo-krajobrazowe. W starorzeczach Wisły występują rzadkie rośliny wodne: grązel żółty (*Nuphar luteum*), rzęsa trójrowkowa (*Lemna trisulca*) i pływacz drobny (*Utricularia minor*). Stawy Kopalniok oraz Pław Dolny i Górny to stanowiska chronionej i zagrożonej rośliny wodnej, kotewki orzecha wodnego (*Trapa natans*). Oprócz niej występują tu także inne rośliny wodne, m.in. paproć wodna (*Salvinia natans*), żabiściek pływający (*Hydrocharis morsus-ranae*). Spotkać również można okazałe, stare drzewa, które powinny zostać uznane za pomniki przyrody.

Szczupak, jeden z największych drapieżników naszych wód. (Fot. A. Herczek).

Kompleks stawów stanowi jedno z ogniw „korytarza ekologicznego” łączącego większe zbiorniki wodne z Jeziorem Goczałkowickim poprzez dolinę Wisły. Jednocześnie ich groble z zachowanymi drzewami oraz trzcinowiska są miejscem lęgowym ptaków śpiewających i wodnych.

Na całym obszarze doliny Wisły występują niemal wszystkie gatunki zwierząt, które odnotowane zostały na terenie gminy.

Zalecenia ochronne

Dolina Wisły, a szczególnie sama rzeka wraz z roślinnością nadbrzeżną, dopływami oraz licznymi stawami, zajmuje jedno z najważniejszych miejsc w kształtowaniu walorów przyrodniczych gminy i tej części makroregionu południowego. Dorzecze górnej Wisły jest najzasobniejszym w wodę obszarem w skali kraju, dla ochrony którego opracowany został specjalny program rządowy. Względy przyrodnicze i gospodarcze powinny decydować o potrzebie ochrony tego obszaru w całości.

Intensywne zabiegi gospodarczo-pielęgnacyjne: czyszczenie, bagrowanie, eliminacja trzcinowisk, wpływają niekorzystnie na bogactwo i różnorodność ekologiczną siedlisk związanych ze zbiornikami wodnymi. Dlatego też zabiegi te powinny być prowadzone jedynie w razie koniecz-

ności, tj. kiedy jest to nieodzowne dla utrzymania prawidłowego funkcjonowania gospodarstw rybackich.

Dla zabezpieczenia fragmentu doliny Wisły położonego na granicy gmin Czechowice-Dziedzice i Goczałkowice-Zdrój proponuje się objąć go ochroną w formie zespołu przyrodniczo-krajobrazowego.

Szczegółowa charakterystyka obszaru

Najbardziej malowniczy, a także najatrakcyjniejszy pod względem przyrodniczym, jest fragment rzeki od ujścia z zapory do progu położonego w Zabrzegu. Na odcinku tym jest ona miejscami szeroko rozlana, co pozwala na tworzenie się trzcinowisk i podmokłych zarosli nadbrzeżnych. Na wyżej leżących terasach rosną przeważnie olchy

Na groblach, nad starorzeczami i w kępach lasów w dolinie Wisły rosną okazałe, sędziwe drzewa. Na zdjęciu wiąz szypułkowy.

(Fot. B. Tokarska-Guzik).

oraz wierzb. Od zbiornika zaporowego rzeka oddzielona jest polami uprawnymi oraz wałem. Pomimo znacznych przeobrażeń jakie dokonały się pod wpływem człowieka (regulacje, melioracje, budowa wałów przeciwpowodziowych, wycinka lasów) obszar doliny Wisły charakteryzują wysokie walory przyrodniczo-krajobrazowe. Jej pozostająca pod presją człowieka szata roślinna zachowała w wielu miejscach charakter naturalny i półnaturalny.

Najniższą terasę zajmują zarosła wierzbowe tzw. wikliny nadrzeczne z panującą wierzbą wiciową (*Salix viminalis*), wikliną (*Salix purpurea*) i wierzbą trójpręcikową (*Salix triandra*).

Wzdłuż nurtu rzeki na znacznych powierzchniach spotkać także można szuwały trzcinowe z trzciną pospolitą (*Phragmites australis*) i mozgowe tworzone przez mozgę trzcinową (*Phalaris arun-*

dinacea) i okazałe byliny dwuliścienne, a także antropogeniczne zbiorowiska okazałych bylin pochodzenia północnoamerykańskiego (gatunki nawłoci *Solidago* i astrów *Aster*) oraz azjatyckie rdesty: ostrokończysty (*Reynotria japonica*) i sachaliński (*Reynotria sachalinense*), które pojawiły się tu z początkiem XIX w., na trwałe zadomawiając się w krajobrazie.

Fragmentarycznie zachowały się w dolinie Wisły łągi topolowo-wierzbowe (*Salici-Populetum*) tworzone przez wierzby: białą (*Salix alba*) i kruchą (*Salix fragilis*) z domieszką topoli czarnej (*Populus nigra*). Siedliska niegdyś szeroko rozpowszechnionych łągów, zajmują dziś łąki wilgotne i świeże, a w miejscach trwale zabagnionych, mokre łąki turzycowe. Wśród nich rozrzucone są niewielkie powierzchnie pól uprawnych.

Na groblach i wałach przeciwpowodziowych spotyka się płaty zarośli i remiz leśnych w różnym stopniu przekształconych przez gospodarkę człowieka. Runo zachowało tu charakter naturalny. W jego składzie znajdują się gatunki typowe dla żyznych lasów liściastych: kokoryczka wielokwiatowa (*Polygonatum multiflorum*), zawilec gajowy (*Anemone nemorosa*), ziarnopłon wiosenny (*Ficaria verna*), żywokost bulwiasty (*Symphytum tuberosum*), wilczomlecz słodki (*Euphorbia dulcis*). Zwarte płaty, często na dużych powierzchniach, tworzy częściowo chroniona konwalia majowa (*Convallaria majalis*). W bujnej miejscami warstwie krzewów dominuje trzmielina (*Evonymus europaea*) i znajdujące się pod ochroną częściową: kruszyna (*Frangula alnus*) i kalina (*Viburnum opulus*). W kępach lasów i zarośli na groblach i nad starorzeczami rosną, nierzadko okazałych rozmiarów, dęby, graby, buki, brzozy i wiązy.

Malownicze i interesujące pod względem florystycznym i faunistycznym są zachowane w dolinie Wisły starorzecza. Na powierzchni wód rozwijają się tu pospolite zbiorowiska rzęs: drobnej (*Lemna minor*) i trójrowkowej (*Lemna trisulca*) oraz znacznie rzadsze zbiorowisko *Ricciety* (*Riccia fluitantis*) tworzone przez pływające plechy przedstawiciela gromady mchów – wątrobowca – wglębkę wodną *Riccia fluitans*. Stosunkowo częste są tu także, odznaczające się wysokimi walorami zbiorowiska roślin zakorzenionych w dnie i pływających po powierzchni wody (zespół „lilií wodnych” – *Nupharo-Nymphaeetum*) lub zanurzonych w wodzie (zbiorowiska rdestnic z klasy *Potamogetonetea*).

Ze względu na charakter zbiorowisk roślinnych oraz bezpośrednie sąsiedztwo zapory, obserwujemy tutaj szczególne bogactwo awifauny, zaś pola uprawne i bliskość kompleksu leśnego ciągnącego się od Zabrzeża na zachód aż do gminy Chybie zapewniają dogodne warunki, zarówno siedliskowe jak i zdobywania pokarmu, praktycznie dla wszystkich większych kręgowców występujących na terenie gminy. Często obserwować można sarny, dziki i zające. Z drobnych drapieżników spotyka się łąsicę łąską, gronostaja, kunę leśną i tchórza. Z ptaków łownych pospolity jest bażant oraz kuropatwa. Latem można również usłyszeć przepiórkę. Ptak ten do niedawna nierozdzielnie związany z krajobrazem rolniczym Polski jest obecnie gatunkiem stosunkowo rzadkim.

Niewątpliwie gatunkiem gniazdowym jest tu jaskrawo ubarwiony zimorodek (*Alcedo atthis*). Obfitość płazów sprawia, że przylatują tu ślepowrony

Czernice w szacie godowej.
(Fot. A. Herczek).

ka (*Acrocephalus schoenobaenus*), potrzos (*Emberiza schoeniclus*), trzciniak (*Acrocephalus arundinaceus*) czy trzcinniczek (*Acrocephalus scirpaceus*). W pasie trzcinowisk wysoce prawdopodobne jest gniazdowanie bączka (*Ixobrychus minutus*) oraz błotniaka stawowego (*Circus aeruginosus*).

Niekiedy nad brzegami zobaczyć można charakterystycznie ubarwione dudki (*Upupa epops*), które prawdopodobnie zakładają na omawianym terenie gniazda. Na wysokich drzewach rosnących nad brzegiem rzeki gniazduje kilka par wilg (*Oriolus oriolus*). Na pobliskich łąkach i nad polami uprawnymi obserwować można czajki (*Vanellus vanellus*), skowronki (*Alauda arvensis*) oraz pliszki siwe (*Motacilla alba*) i żółte (*Motacilla flava*).

Nieco bardziej regularny przebieg, bez rozlewisk, ma pozostały odcinek Wisły. Płyne ona wśród łąk i pól uprawnych, z towarzyszącymi prawie na całym przebiegu zaroślami nadrzecznymi.

Samiec żaby moczarowej w szacie godowej. (Fot. A. Herczek).

(*Nycticorax nycticorax*), czaple siwe (*Ardea cinerea*), bąki (*Botaurus stellaris*) i bociany białe (*Ciconia ciconia*). Często obserwować także można kormorany (*Phalacrocorax carbo*), mewy śmieszki (*Larus ridibundus*) i mewy zwyczajne (*Larus canus*), rybitwy zwyczajne (*Sterna hirundo*) oraz wiele innych ptaków wodnych i wodnoblotnych przylatujących tu z Jeziora Goczałkowickiego. W trzcinowiskach porastających płytkie partie rozlanej rzeki gniazdują krzyżówki (*Anas platyrhynchos*) oraz wiele gatunków ptaków związanych z pasem szuwarów, jak np. świerszczak (*Locustella naevia*), rokitnicz-

Gęsto zarośnięte brzegi rzeki stanowią doskonałe siedliska dla wielu ptaków śpiewających. Szczególnie licznie występują one w okresie wiosennym, kiedy zakładają gniazda i wyprowadzają młode. Znaczna ich część to gatunki związane z ciekami wodnymi. Wymienić można takie gatunki jak łożówka (*Acrocephalus palustris*), cierniówka (*Sylvia communis*), trznadel (*Emberiza citrinella*), czy zaganiaz (*Hippobolais icterina*).

W zaroślach wierzbowych porastających brzegi rzeki zakładają gniazda

remizy (*Remiz pendulinus*), raniuszki (*Aegithalos caudatus*), kosy (*Turdus merula*) i kwiczoły (*Turdus pilaris*) oraz wiele innych drobnych gatunków ptaków śpiewających. Samiec remiza buduje gniazdo w kształcie wydłużonego worka i zawiesza je na cieniotkich gałęziach, często bezpośrednio nad samą wodą. Budulec stanowi puch wierzb i topoli. Raniuszek konstruuje gniazdo przylegające najczęściej do pnia drzewa, zamaskowane mchem oraz liśćmi.

Stare drzewa zasiedlają sowy uszate. Ptaki te są aktywne o zmierzchu i wówczas o wiele łatwiej je obserwować.

Nad brzegami rzeki żyją interesujące drobne ssaki. Spotkać tutaj można przedstawicieli owadożernych (*Insectivora*): ryjówkę malutką (*Sorex minutus*) oraz ryjówkę aksamitną (*Sorex araneus*). Bytuje tu ponadto rzęsorek rzeczek (*Neomys fodiens*), jeż (*Erinaceus concolor*) i kret (*Talpa europea*). Wszystkie wymienione gatunki są prawnie chronione.

Gryzonie na omawianym terenie reprezentuje m.in. piżmak (*Onychomys leucogaster*) oraz karczownik ziemnowodny (*Arvicola terrestris*). Pierwszy z wymienionych, sprowadzony z Ameryki Północnej do Europy w 1905 roku jako zwierzę futerkowe, prowadzi ziemnowodny tryb życia. Doskonale pływa i nurkuje. Osiedla się na brzegach stawów, jezior i rzek o wolnym nurcie. Wykopuje rozgałęzione, długie nory, których wylot mieści się pod wodą. Jesienią buduje kopce z szuwarów i innych roślin, stanowiących zarówno miejsce schronienia jak i zapas pokarmu. Aktywny jest zwykle nocą. Piżmaki są wszystkożerne. Zjadają małże, ślimaki, a nawet ryby. Nie gardzą także pokarmem roślinnym, w skład którego wchodzi roślina szuwarowe, kłacza czy młode pędy drzew.

Karczownik osiąga wielkość szczura, lecz w porównaniu z nim jest bardziej krępy. Zasiedla brzegi zbiorników i cieków. Praktycznie występuje w całym kraju. Żyje samotnie, zaś największą aktywność przejawia o zmroku i wschodzie słońca. Jest zwierzęciem doskonale pływającym i nurkującym. Gniazda zakłada pod ziemią, w systemie nor, gdzie oprócz komory gniazdowej buduje także spiżarnie z zimowymi zapasami. Odżywia się kłaczami, bulwami, korzeniami drzew itp.

Innymi spotykanymi tu gryzoniami są: nornik zwyczajny (*Microtus arvalis*), nornica ruda (*Clethrionomys glareolus*), mysz domowa (*Mus musculus*), mysz polna (*Apodemus agrarius*), mysz leśna (*Apodemus flavicollis*) oraz mysz zaroślowa (*Apodemus sylvaticus*).

Rybostan tego odcinka Wisły tworzą głównie leszcz (*Abramis brama*), płoć (*Rutilus rutilus*), krap (*Blicca bjoerkna*), wzdreg (*Scardinius erythrophthalmus*), jazgarz (*Acerina cernua*), okoń (*Perca fluviatilis*), karaś srebrzysty (*Carassius auratus gibelio*), karaś zwyczajny (*Carassius carassius*) oraz słonecznica (*Leucaspis delineatus*) i ukleja (*Alburnus alburnus*). Godne odnotowania jest występowanie w rzece śliza (*Noemacheilus barbatulus*), który zasiedla raczej górne odcinki rzek, oraz piskorza (*Mis-*

gurnus fossilis), preferującego ciepłe wolno płynące i zamulone cieki. Śliz, podobnie jak piskorz, objęte są ochroną prawną. W rzece występują również: sum (*Silurus glanis*), szczupak (*Esox lucius*), sandacz (*Lucioperca lucioperca*), lin (*Tinca tinca*), karp (*Cyprinus carpio*), węgorz (*Anguilla anguilla*), miętus (*Lota lota*) oraz kiełb (*Gobio gobio*) i ciernik (*Gasterosteus aculeatus*).

Bezkęrgowce spotykane w środowiskach wodnych omawianego terenu to: zatoczek rogowy (*Planorbarius corneus*), zatoczek pospolity (*Planorbis planorbis*), błotniarka stawowa (*Lymnea stagnalis*), pluskwiaki różnoskrzydłe, takie jak nartniki (*Gerridae*), płoszczyce (*Nepa cinerea*) czy pluskolce (*Notonecta spp.*). Stosunkowo bogaty jest skład gatunkowy chrząszczy wodnych oraz ważek.

W Wiśle występuje również rak amerykański (*Cambarus affinis*). Prawdopodobnie brak jest natomiast rodzimego raka rzecznego (*Astacus astacus*).

Zarówno rzeka i niewielkie oczka wodne wzdłuż niej są miejscem rozrodu płazów. Jednymi z częściej spotykanych gatunków jest traszka zwyczajna, rzekotka drzewna, ropucha szara i żaba trawna. Nieco rzadziej występują ropucha zielona i bardzo rzadko obserwowana traszka grzebieniasta (*Triturus cristatus*). W dolinie Wisły żyje również grzebiuszka ziemna (*Pelobates fuscus*), dla której bardzo dogodnymi siedliskami są dochodzące do rzeki pola uprawne, graniczące z kępami krzewów i zadrzewień. Przez cały sezon, w pobliżu wody, przebywają tu również kumaki nizinne (*Bombina bombina*).

W dolinie Wisły można czasami odnaleźć ropuchę zieloną. (Fot. A. Herczek).

Dogodne warunki do życia znajduje także zaskroniec, dla którego płazy stanowią główne źródło pokarmu.

Wśród zwierząt bezkręgowych w zaroślach nadrzecznych spotkać można ślimaki z rodzaju bursztynka (*Succinea*), ślimaki zaroślowe (*Arianta arbustorum*), wstężyki (*Cepea*) oraz śliniki (*Arion*) i pomrowiki (*Deroceras*).

Wśród owadów na uwagę zasługują rzadkie mieniaki: strużnik (*Apatura ilia*) i tęczyw (Apatura iris). Wiosną i latem pospolitymi gatunkami są rusałki: rusałka pawik (*Inachis io*), rusałka admirał (*Vanessa atalanta*), rusałka pokrzywnik (*Agrias urticae*) oraz cytrynek (*Gonopteryx rhamni*) i bielinki (*Pieris*).

Liczne na tym terenie są także ważki: metaliczne ubarwienie świtezianki (*Caleopteryx*) oraz duże ważki różnoskrzydłe z rodzajów żagnica

(*Aeschna*), ważka (*Libellula*) czy szablak (*Sympetrum*). Spotkać tu można także wielu przedstawicieli rodzaju pałatka (*Lestes*).

Bogaty świat zwierząt występuje wokół kompleksu stawów położonych w widłach Wisły i Białej. W starych, dużych drzewach porastających groble, gniazda zakładają drobne ptaki śpiewające, m.in. sikory, trznadle i świstunki. W dziuplach drzew gniazdują także kowaliki oraz największe z naszych os – szerszenie. Zakrzaczenia przy brzegach zbiorników wraz z niewielkim pasem trzcinowisk porastających stawy stanowią również miejsca gniazdowe łożówek, potrzosów, cierniówek i trzciniczek.

Na samych stawach stwierdzono występowanie i gniazdowanie ptaków wodnych i wodnoblotnych. Żyją tu przedstawiciele chruścieli (*Ralidae*), a mianowicie łyska, prawnie chroniona kokoszka wodna oraz kaczki (*Anatidae*). Ta ostatnia grupa reprezentowana jest zarówno przez kaczki właściwe, jak i grążyce. Do pierwszej grupy zaliczyć można najpospolitszy krajowy gatunek – krzyżówkę, a grążyce reprezentują, stosunkowo częste, czernice i głowienki. Zalatują tutaj ponadto mewy śmieszki.

Stawy oraz kanały odprowadzające wodę są również miejscami lęgowymi dla licznych gatunków płazów. Na stałe przebywają tu żaby z grupy „zielonych”: żaba wodna i śmieszka oraz kumaki. Na groblach wzdłuż zbiorników polują bociany białe i czaple siwe.

Na obrzeżach stawów spotykamy przedstawicieli owadożernych *Insectivora* (wszystkie gatunki objęte ochroną): ryjówkę aksamitną i jeża wschodniego oraz liczne gryzonie *Rodentia*. Wśród tych ostatnich uwagę przyciąga piżmak amerykański i karczownik ziemnowodny. Obecność piżmaka nie jest pożądana na stawach hodowlanych, bowiem poluje na ryby i wiele z nich kaleczy, ale głównym powodem jest fakt, że kopiąc nory niszczy on groble.

Przedstawiciel rodziny modraszków występujący na nieużytkach w dolinie Wisły. (Fot. A. Herczek).

Kumak nizinny, płaz spotykany w Wiśle i jej starorzeczach. (Fot. J. Gorczyca).

Obecnie stan pogłowia piżmaków nie jest zbyt wysoki, gdyż poluje się na nie dla ich cennego futra.

Zarówno w wodzie jak i wśród zarośli występują przedstawiciele wielu grup zwierząt bezkręgowych, stanowiący pokarm płazów, ptaków i drobnych ssaków.

Warto również wspomnieć o granicznej rzece Białej, która niegdyś całkowicie pozbawiona życia przez ścieki odprowadzane z licznych zakładów przemysłowych Bielska i Czechowic, stopniowo oczyszcza swoje wody. Jej znaczenie w chwili obecnej polega na wytworzeniu przez zarośla nadrzeczne naturalnej drogi migracji wielu przedstawicieli fauny i utworzeniu tym samym korytarza łączącego obszar Bielska i Czechowic.

Na omawianym terenie, od strony rzeki Białej, obserwowano również zaskrońce. Gady te znajdują tu dogodne warunki bytowania zarówno ze względu na dużą ilość stanowiących ich pokarm żab, jak i warunki siedliskowe.

Staw Kopalniok, położony w obrębie ośrodka rekreacyjnego, jest użytkowany przez koło wędkarskie. Zbiornik jest z pozoru bardzo czysty, o piaszczystym dnie i występują w nim jeszcze gatunki charakterystyczne dla wód o dużej klasie czystości. Niestety, badania oraz dokładna, bezpośrednia obserwacja wody wskazują, że w rzeczywistości woda jest zanieczyszczona i rozwijają się w niej drobnoustroje, także pasoży-

Kotewka orzech wodny – rzadka, objęta ochroną roślina wodna – rośnie w stawie Kopalniok.
(Fot. B. Tokarska-Guzik i A. Rostański).

Salwinia pływająca, regionalnie rzadki gatunek paproci wodnej. (Fot. A. Rostański).

nicze. O ich obecności świadczy stosunkowo duża liczba chorych ryb, zwłaszcza leszczy, u których stwierdzono choroby grzybicze i bakteryjne. Na okresowe zanieczyszczenia wody wskazuje także masowe śnięcie małży, głównie szczeżui. Zanieczyszczenia prawdopodobnie zostały wprowadzone do wody stosunkowo niedawno albo były wprowadzane w niewielkich dawkach i dopiero od teraz można obserwować ich skutki. Mimo to w zbiorniku występują małże, kielbie, okonie i szczupaki. Zwłaszcza obecność dwóch pierwszych gatunków może świadczyć, że zbiornik da się jeszcze uratować. Należy podkreślić, że dno akwenu jest silnie zaśmiecone wszelkiego rodzaju przedmiotami wrzucanymi bezmyślnie do wody takimi jak puszki, butelki, opony i stare garnki.

W pobliżu znajduje się niewielki zarośnięty stawek zasiedlony przez żaby wodne, kumaki i traszki zwyczajne.

Na omawianym terenie występują pojedyncze drzewa dziupłowe, w których gniazdują kowaliki, szpaki i pełzacze. Na drzewach zakładają też gniazda synogarlice, sroki, sójki i grzywacze.

Bardzo niekorzystny wpływ na środowisko omawianego obszaru ma ściek biegnący prawdopodobnie z osiedla przy ul. Topolowej.

Tutejsza szata roślinna jest silnie zmieniona działalnością człowieka. Roślinność wodna i nadwodna, ze względu na intensywnie prowadzone zabiegi pielęgnacyjne, ograniczona jest do niewielkich powierzchniowo płatów. Groble oddzielające stawy obsadzone są dębami szypu-

łkowymi i jesionami. Na powierzchni stawów pospolitym zespołem jest zespół *Lemno-Spirodeletum polyrrhize* tworzony przez rzesę drobną (*Lymnea minor*) i spirodelę wielokorzeniową (*Spirodela polyrrhiza*).

Ze względu na prowadzoną na terenie stawów działalność rybacką występująca tu roślinność ma charakter wtórny. Groble i skarpy nad stawami porastają antropogeniczne zbiorowiska wysokich bylin oraz zarośla. Jedyne miejscami roślinność ma charakter naturalny i półnaturalny.

Na terenie stawu Kopalniok utrzymuje się, rzadkie w Polsce, ciepłolubne zbiorowisko tworzone przez kotewkę orzecha wodnego (*Trapa natans*). W spłyconej i osłoniętej od falowania południowej części stawu Pław Grn., w kontakcie z płatami szuwaru pałkowego, rozwija się zespół *Spirodelo-Salvinietum natantis* z rzadką paprocią wodną: salwinia pływającą oraz *Hydrocharitetum morsus-ranae* – pospolite zbiorowisko z dominacją żabiścieku (*Hydrocharis morsus-ranae*).

Stawy w Toczkwicach i Ligocie (Sokoły i Hałcnowiec)

Lokalizacja

Stawy hodowlane położone są pomiędzy rzekami: Iłownicą, Wapienicą i Jasienicą, w Toczkwicach i Ligocie. Pierwszy z nich – Hałcnowiec – leży w widłach Iłownicy i Jasienicy, drugi – Sokoły – położony jest pomiędzy Jasienicą i Wapienicą.

Dominujący typ roślinności

W rejonie stawów dominuje roślinność synantropijna, zbiorowiska półnaturalne, zaś zbiorowiska naturalne i półnaturalne ograniczone są do niewielkich powierzchni.

Istotne wartości terenu, w tym rzadkie gatunki roślin i zwierząt

Pomimo swojego antropogenicznego charakteru obszar posiada wysokie walory przyrodnicze jako ostoja dla wielu gatunków zwierząt. Poprzez tereny rolnicze obszar łączy się z kompleksem leśnym w Zabrzegu oraz kompleksem stawów w Landeku, natomiast poprzez koryto Iłownicy i Jasienicy realizowane jest połączenie z Wisłą.

Kompleks stawów Hałcnowiec i Sokoły ze względu na walory przyrodniczo-krajobrazowe proponuje się objąć ochroną w formie zespołu przyrodniczo-krajobrazowego. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

Na groblach otaczających stawy rosną okazałe dęby. Do rzadkich roślin występujących na tym obszarze należy łączeń baldaszkowaty (*Butomus umbellatus*) oraz zanokcica skalna (*Asplenium trichomanes*).

Zasadniczym walorem przyrodniczym obszaru jest utrzymująca się na Hałcnowcu kolonia łęgowa ślepowrona. Stawy stanowią też miejsca żerowania wielu ptaków wodnych i wodnoblotnych. Cały obszar charakteryzuje duża atrakcyjność krajobrazowa. Ważna jest również jego rola klimatotwórcza.

Ślepowron na stawach w Toczkwicach
(Fot. A. Herczek).

Zalecenia ochronne

W związku z utrzymywaniem się na stawie Hałcnowiec w Ligocie unikatowej w skali kraju kolonii łęgowej ślepowrona oraz ze względu na występowanie wielu gatunków chronionych ptaków wodnych i znaczenia zbiorników jako miejsc łęgowych zaproponowano utworzenie tutaj obszaru chronionego krajobrazu. W jego granicach nie wolno wprowadzać zmian topograficznych w ukształtowanie stawów i ich otoczenia bez zgody Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody.

Szczegółowa charakterystyka terenu

Stawy hodowlane otoczone są łąkami i polami uprawnymi, z rzadko występującymi zadrzewieniami śródpolnymi. Na terenie kompleksu nie występują większe powierzchnie trzcinowiska i inne zbiorowiska nadwodne. Z reguły roślinność nadwodna występuje tu w postaci wąskich pasów lub kęp, a tworzą je: manna mie-

Na niektórych stawach gniazdują łabędzie nieme. (Fot. J. Gorczyca).

lec (*Glyceria aquatica*), mozga trzcinowata (*Phalaris arundinacea*), pałka szerokolistna (*Typha latifolia*), kosaciec żółty (*Iris pseudoacorus*), krwawnica pospolita (*Lythrum salicaria*), wierzbownica kosmata (*Epilobium hirsutum*) oraz liczne gatunki łąkowe. Z rzadszych gatunków wymienić należy łączenia baldaszkowatego (*Butomus umbellatus*), okazałą roślinę o białoróżowych kwiatach zebranych w baldachowate kwiatostany. W miejscach wypłyconych i na stromych brzegach stawów wykształcają się niewielkie płaty ponikła błotnego (*Eleocharis palustris*).

Rośliny wodne, ze względu na częste czyszczenie stawów, występują nielicznie. Najczęściej na powierzchni stawów dostrzec można liście rdestnicy pływającej (*Potamogeton natans*) i rdestu ziemnowodnego (*Polygonum amphibium*).

Muliste podłoże na dnach spuszczonej stawów zarastają zbiorowiska z klasy *Bidentetea tripartiti* z przewagą uczepów (*Bidens*) i rdestów (*Polygonum*).

Groble obsadzone są dębami szypułkowymi i czerwonymi. Część drzew, z powodu nagłych wahań poziomu wody, a także prowadzonych prac ziemnych, obsycha. Miejscami występują zakrzaczenia z wierzbami i głogiem szkarłatnym, sprzyjające rozwojowi przedstawicieli fauny. Na świeżo sypanych groblach i w miejscach lokalnych gruzowisk rozwija się roślinność ruderalna. Często spotkać można obce w nas-

zej florze niecierpki: drobnokwiatowego (*Impatiens parviflora*) o drobnych, żółtych kwiatach i gruczołowatego (*Impatiens glandulifera*) o dużych różowych. Ten ostatni, sprowadzony do Polski jako roślina ozdobna, rozprzestrzenił się z ogrodów, wnikając do zbiorowisk o charakterze naturalnym i półnaturalnym.

Na stawie Hałcnowiec zlokalizowane są trzy wyspy, zarośnięte głogiem, wierzbą i bzem czarnym. Są one miejscem gniazdowania ślepowroń. W trzcinowiskach porastających południowo-zachodnią część stawu gniazduje bąk oraz szereg innych ptaków wodnych: łyska, perkoz dwuczuby, kaczka krzyżówka i czernica, mewa śmieszka, a także trzciniak i prawdopodobnie błotniak stawowy. Na otaczających stawy terenach otwartych i w zaroślach śródpolnych spotkać

Okazały niecierpek gruczołowaty o różowych kwiatach i drobny niecierpek drobnokwiatowy o kwiatach żółtych to „obcy przybysz z Azji”. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

można kuropatwy, bażanty, skowronki, czajki, szczególnie licznie bociany białe, pliszki żółte i siwe, potrzosy oraz gąsiorki. Wzdłuż cieków wodnych Jasienicy, Iłownicy i Wapienicy występuje zimorodek, rokitniczka, świerszczak, łożówka oraz zaganiacz. Czasami obserwuje się sieweczkę rzeczną. W starszych drzewostanach przy Sokołach obserwowano również kukulkę, kwiczoła, wilgę, trznadla, sierpówkę i grzywacza.

Wymieniony kompleks stawów hodowlanych wraz z najbliższym otoczeniem jest jednym z ważniejszych obiektów przyrodniczych na terenie gminy. Wyspy stanowią miejsca lęgowe wspomnianych już ślepowronów i drobnych ptaków śpiewających. Pas szuwarów umożliwia zakładanie gniazd innym ptakom wodnym i wodnoblotnym, jak również szuwarowym. Z tych ostatnich, oprócz wspomnianego już trzcinaka, wymienić należy: rokitniczkę, potrzosa, trzcinniczkę, a także brzęczkę (*Locustella luscinioides*), stanowiącą rzadki gatunek lęgowy w tym rejonie. Pojawiają się tu też kormorany oraz czaple siwe.

W pobliżu kompleksu dużych stawów hodowlanych znajdują się mniejsze zbiorniki, z częściowo spuszczoną wodą lub całkowicie osuszone. Przylatuje tu na żer wiele ptaków takich, jak pliszka siwa, pliszka żółta, czajka, sieweczka rzeczna, dudek, a nawet grubodziób. Te niewielkie zbiorniki stwarzają dogodne warunki bytowania płazów. Spotkać tu można wszystkie gatunki żab zielonych, a więc żabę wodną, jeziorową i śmieszkę oraz kumaka nizinny. Również rowki odprowadzające wodę przyczyniają się do wzbogacenia środowiska przyrodniczego rejonu. Kanały te są miejscem bytowania larw, niektórych owadów przechodzących przeobrażenie w środowisku wodnym jak np. chruścików (*Trichoptera*), jętek (*Ephemeroptera*), ochotek (*Chironomidae*) czy widelnic (*Plecoptera*). Wymienione owady stanowią bardzo istotną rolę w sieci troficznej nie tylko omawianego obszaru. W kanałach żyją również niektóre gatunki ryb i płazów. W ich pobliżu występują ryjówki aksamitne, ryjówki małe oraz miejscami również rzęsorki rzeczki. W pobliżu stawów hodowlanych stosunkowo często zachodzą łasice oraz tchórze.

Remiza leśna Bażaniec przy ul. Zamkowej

Lokalizacja

W południowej części Czechowic Dolnych, w rejonie ulicy Zamkowej, zachowała się w krajobrazie rolniczym niewielka remiza leśna, stanowiąca izolowany fragment. Leży ona pomiędzy ulicą Zamkową, Kopernika i trasą szybkiego ruchu Katowice-Bielsko. Dnem głębokiego jaru płynie mały potok, który zbiera wody z okolicznych, wyżej położonych, terenów rolniczych. Potok miejscami tworzy rozlewiska. W jego biegu, w rejonie ul. Kopernika, zlokalizowane są niewielkie stawy rybne. Ciek ten, przepływając przez Czechowice Dolne i Dziedzice wzdłuż stawów przy ul. Stawowej, prowadzi swe wody do Hłownicy.

Dominujący typ roślinności

Na obszarze remizy leśnej zachował się fragment lasu łęgowego z płatami ziołorośli i spontanicznie powstałymi okrajkami.

Istotne wartości terenu, w tym rzadkie gatunki roślin i zwierząt

Remiza leśna Bażaniec stanowi wyspowy fragment lasu w krajobrazie rolniczym z florą i fauną odmienną od swego otoczenia. Jest miejscem ważnym jako rezerwuár procesów regeneracji i renaturalizacji ekosystemu leśnego. Na terenie remizy znajduje się obfite stanowisko skrzypu olbrzymiego (*Equisetum telmateia*). Rosną tu także inne rośliny chronione: bluszcz pospolity (*Hedera helix*), konwalia majowa (*Convallaria majalis*) i kalina koralowa (*Viburnum opulus*).

Remiza leśna Bażaniec zachowała się w postaci „wyspy” w krajobrazie gminy.
(Fot. B. Tokarska-Guzik).

Zwierzęta chronione które można tutaj odnaleźć to: ropuchy szare i zielone, jeże oraz ryjówki aksamitne. Bogata jest ponadto fauna ślimaków.

Zalecenia ochronne

Remiza leśna Bażaniec jako „wyspa” leśna w krajobrazie kulturowym posiada szczególne znaczenie jako „ostoja różnorodności” flory i fauny. Obszar ten powiązany jest przestrzennie z zabytkowym założeniem pałacowo-ogrodowym. Ze względu na swoje walory przyrodniczo-kulturowe powinien zostać objęty ochroną jako użytek ekologiczny.

Szczegółowa charakterystyka obszaru

Remiza leśna zachowała się na zboczach niewielkiego jaru, dnem którego płynie potok. Rzeźba terenu jest tu urozmaicona, co znajduje odzwierciedlenie w szacie roślinnej. Wyżej położone tereny zajmuje las mieszany; dno jaru las łęgowy. W drzewostanie rośnie klon (*Acer platanoides*), jawor (*Acer pseudoplatanus*), dąb szypułkowy (*Quercus robur*) i brzoza brodawkowata (*Betula pendula*). Pojedynczo występuje także świerk (*Picea excelsa*) i modrzew (*Larix europea*) oraz gatunki drzew wprowadzone przez człowieka: dąb czerwony (*Quercus rubra*), kasztanowiec (*Aesculus hippocastanum*) i sosna wejmutka (*Pinus strobus*).

Drzewostan łęgu jesionowo-olszowego tworzy olcha czarna (*Alnus glutinosa*) i jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*). W podroście rosną: bez czarny (*Sambucus nigra*), koralowy (*Sambucus racemosa*), kruszyna (*Frangula alnus*) i podrosty drzew: jawora i grabu. Runo jest zróżnicowane i bogate. Tworzą je rośliny charakterystyczne dla żyznych lasów liściastych z klasy *Querc-Fagetea*. Pospolicie występuje tu zawilec gajowy (*Anemone nemorosa*), ziarnopłon wiosenny (*Ficaria verna*), turzycza drżączkowata (*Carex brizoides*), kokoryczka wielokwiatowa (*Polygonatum multiflorum*), wietlica samicza (*Athyrium filix-femina*), kłosownica rozpięzchła (*Milium effusum*) i dąbrówka rozłogowa (*Ajuga reptans*). Z rzadszych gatunków wymienić należy kokorycz bulwiastą (*Corydalis solida*) i żywokost bulwkowaty (*Symphytum tuberosum*).

Brzegi i rozlewiska potoku porastają zbiorowiska o charakterze ziołoroślowym. Dno jaru prezentuje się szczególnie efektownie wiosną podczas kwitnienia wielu gatunków runa: zawilca gajowego (*Anemone nemorosa*), rzeżuchy gorzkiej (*Cardamine amara*), knieci błotnej (*Caltha palustris*), czy śledziennicy skrętolistnej (*Chrysosplenium alternifolium*).

Na terenie tego niewielkiego obszaru posiadają swe stanowiska także rośliny chronione: tworząca łąny konwalia majowa (*Convallaria majalis*), bluszcz pospolity (*Hedera helix*) i skrzyp olbrzymi (*Equisetum*

Fragment łągu w rejonie ul. Zamkowej. (Fot. A. Rostański).

Runo lasu łęgowego z kniecią błotną i rzeżuchą gorzką. (Fot. A. Rostański).

Kłosa zarodnikonośne skrzypu olbrzymiego (roślina chroniona) rozwijają się wczesną wiosną. (Fot. A. Rostański).

Jeż, największy przedstawiciel owadożernych żyjący w Polsce.
(Fot. J. Gorczyca).

ce oraz lisy. Schronienie znajdują również sarny, żerujące na okolicznych polach. Bardzo liczne są także ptaki śpiewające, szczególnie łatwe do obserwacji wiosną. Z drobnych ssaków obserwowano krety, jeże, ryjówki aksamitne i wspomniane wcześniej gryzonie.

W zacienionych i podmokłych partiach lasu licznie występują owady. Często odnaleźć można chrząszcze z rodziny stonkowatych (*Chrysomelidae*), biedronkowatych (*Coccinellidae*), omomiłkowatych (*Cantarididae*) i sprężykowatych (*Elatheridae*). Pospolite są również gatunki z rodziny żukowatych (*Scarabeidae*): ogrodnica niszczylistka (*Phylloperla horticola*), guniak czerwcyk (*Rhizotrogus solstitialis*) oraz rzadki obecnie chrabąszcz majowy (*Melolontha melolontha*). Spotykana jest także wielka rozmaitość muchówek (*Diptera*), których rozwój przebiega w wodzie lub środowiskach wilgotnych.

Z mięczaków wymienić można bursztynkę (*Succinea sp.*) oraz ślimaki nągie.

W stawie sąsiadującym z Bazańcem rozwijają się kijanki żaby trawnej, nieco mniej licznie występują ropuchy – szara i zielona. Nad zbiornikami stwierdzono występowanie kilku gatunków ważek: ważkę płaskobrzuchą (*Libellula depressa*), żagnicę (*Aeshna spp.*), pałatkę (*Lestes spp.*) i szablakę (*Sympetrum spp.*).

telmateia), którego stanowisko należy do wyjątkowo obfitych. Waleńcem obszaru są także pojedyncze okazałe dęby, brzozy, jesiony i graby. Niektóre drzewa posiadają już wymiary pomnikowe.

W lesie Bazańcem spotkać można szereg gatunków kręgowców. Żyją tu wiewiórki, zają-

Znajdują się pod ochroną ślimak winniczek, przedstawiciel ślimaków płucodysznych. (Fot. J. Gorczyca).

Kompleks leśny Podraj

Lokalizacja

Remiza leśna Podraj położona jest pomiędzy Pruscem a Zbijowem, w widłach ulic Potoczna i Wodna. Las porasta stoki niewielkiego wzgórza (287,4 m n.p.m.). Z północnego stoku wypływa mały potok odprowadzający swe wody przez sieć rowów melioracyjnych do Wapienicy. Obszar leśny izolowany jest przez otaczające go łąki i pola uprawne.

Dominujący typ roślinności

Wokół cieków wodnych i stawu występują zbiorowiska łąkowe i ziołoroślowe. Kompleks leśny stanowi mozaikę kilku typów lasu: buczyny, lasu mieszanego i łągu olchowego, w znacznej mierze zmienionych przez gospodarkę człowieka.

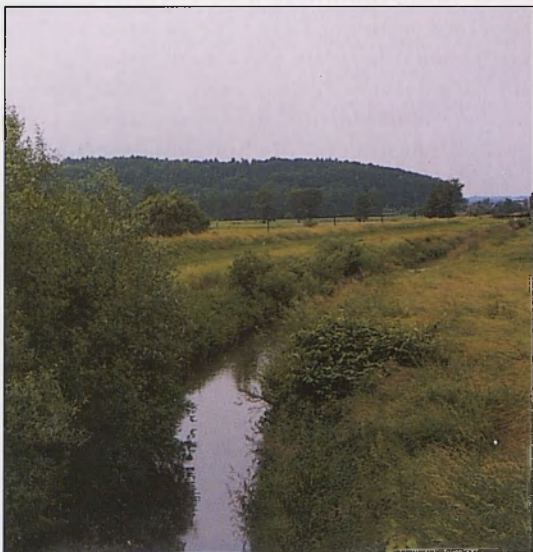
Istotne wartości terenu, w tym rzadkie gatunki roślin i zwierząt

Remiza stanowi jedną z nielicznych, zachowanych w krajobrazie rolniczym „wysp” leśnych. Bliskie sąsiedztwo dużego kompleksu stawów umożliwia migracje wielu gatunkom zwierząt. Do szczególnych wartości należą płaty buczyny i łągu olchowego z runem o charakterze naturalnym.

Na omawianym terenie licznie występują chronione chrząszcze z rodziny biegaczowatych. Spotyka się ponadto chronione płazy: ropuchę szarą, traszkę zwyczajną i coraz rzadziej występującą traszkę grzebieniastą. Gniazdują tutaj także ptaki drapieżne: pustułki i jastrzębie.

Zalecenia ochronne

Ze względu na walory przyrodnicze i krajobrazowe remiza leśna Podraj powinna być chroniona jako użytek ekologiczny.

Kompleks leśny Podraj pokrywający stoki niewielkiego wzgórza. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

Szczegółowa charakterystyka obszaru

W krajobrazie rolniczym Podraja, na niewielkim wzgórzu, zachowała się remiza leśna o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych. Zbocza wzgórza porastają mieszane drzewostany z udziałem buka (*Fagus silvatica*), grabu (*Carpinus betulus*), dębu szypułkowego, lipy drobnolistnej (*Tilia cordata*) i brzozy brodawkowatej. W domieszcze spotkać można drzewa iglaste: świerki i modrzewie. Od strony ulicy Wodnej, na skraju lasu rosną także pojedyncze, okazałe sosny wejmutki.

W zależności od zajmowanej ekspozycji i warunków siedliskowych zmienia się charakter zbiorowisk leśnych. Największe powierzchnie zajmują, w różnym stopniu zniekształcone, lasy mieszane. Podrost tworzą krzewy kruszyny, kaliny, bzu czarnego i koralowego oraz podrosty drzew: grabu i lipy.

W runie dominują jeżyny (*Rubus*), turzycy (*Carex*; w tym najczęściej tworząca rozległe łany turzycy drżączkowata – *Carex brizoides*) i trawy: kostrzewa olbrzymia (*Festuca gigantea*) oraz śmiełek darniowy (*Deschampsia caespitosa*). Często spotykany jest trędownik pospolity (*Scrophularia nodosa*) i niecierpek drobnokwiatowy (*Impatiens parviflora*), który jest gatunkiem obcego pochodzenia szeroko rozprzestrzenionym w Polsce i zadomowionym w lasach i zaroślach.

Północne wzgórze zbocza porasta buczyna. Jest to zwarty, jednorodny drzewostan bukowy z pojedynczymi większymi drzewami. Warstwa krzewów jest tu słabo rozwinięta. W runie, wykształcającym się płatami w zależności od warunków świetlnych występuje: kosmatka owłosiona (*Luzula pilosa*) i kosmatka gajowa (*Luzula luzuloides*), nerecznica krótkoostna (*Dryopteris carthusiana*), jastrzębiec Lachenała (*Hieracium lachenali*), borówka czarna (*Vaccinium myrtillus*), konwalia majowa (*Convallaria majalis*) i kokoryczka wonna (*Polygonatum odoratum*).

Z północnych skłonów wzgórza bierze początek niewielki ciek, który płynie głębokim jarem. Jego dno porasta las łęgowy, z bujnym, wielowarstwowym runem. W drzewostanie dominuje olcha czarna, której towarzyszy jesion i dąb szypułkowy. W podroście rosną krzewy kruszyny i podrosty drzew: jawora i jesionu. W runie dominują turzycy: drżącz-

Fragment olsu na terenie projektowanego użytku ekologicznego w Podraju. W runie dominuje tworząca łany turzycy drżączkowata („morska trawa”). (Fot. B.Tokarska-Guzik).

kowata (*Carex brizoides*) i odległokłosa (*Carex remota*), zawilec gajowy (*Anemone nemorosa*), paprocie: narecznica samcza (*Dryopteris filix-mas*) i wietlica samicza (*Athyrium filix-femina*), skrzyp leśny (*Equisetum sylvaticum*), czartawa drobna (*Circaea alpina*).

Wzdłuż cieków występują płaty ziołorośli ze świerzbakiem orzęsionym (*Chaerophyllum hirsutum*), pępawą błotną (*Crepis paludosa*), kościenicą wodną (*Myosoton aquaticum*), rzeżuchą gorzką (*Cardamine amara*), kniecią błotną (*Caltha palustris*) i sitowiem leśnym (*Scirpus sylvaticus*).

Pod względem faunistycznym Podraj jest jednym z najciekawszych obszarów na terenie gminy. Obecność stawów hodowlanych w pobliżu lasu wpływa stymulująco na rozwój fauny, która, chociaż bardzo zróżnicowana, ma wyraźnie leśny charakter. Liczne bezkręgowce tu spotykane należą do wielu jednostek taksonomicznych takich, jak: mięczaki, skoczogonki, wije oraz owady i pajęczaki. Ślimaki reprezentowane są przez śliniki (*Arion rufus*), pomrowiki (*Deroceras*) oraz przedstawiciele

Nora lisa odnaleziona na Podraju.
(Fot. J. Gorczyca).

Coraz mniej liczna na terenie gminy sowa uszata. (Fot. A. Herczek).

z rodzaju pomrów (*Limax*) mogących osiągać nawet kilkanaście centymetrów długości. Wszystkie z wymienionych należą do tzw. ślimaków nagich, których muszla uległa uwstecznięciu i nie jest widoczna na zewnątrz. Formy oskorupione spotykane w omawianym kompleksie, to przedstawiciele rodziny szklarkowatych (*Zonitidae*), różne gatunki z rodzaju wstężyk (*Cepea*) oraz ślimak zaroślowy (*Ariantia arbustorum*), a także, spotykany jedynie na obrzeżach, ślimak winniczek (*Helix pomatia*).

Pająki reprezentowane są m.in. przez pająki krzyżaki (*Araneus diadematus*), osnówki (*Linyphia*), kwadratniki (*Tetragnatha*) oraz jedne z największych naszych pajaków – bagniki (*Dolomedes*). Ten ostatni rodzaj spotykamy najczęściej w pobliżu cieków i niewielkich zalewisk na brzegach lasów, związany jest on bowiem z środowiskiem wodnym.

Najliczniejszą grupę bezkręgowców stanowią owady. Oczywiście nie sposób wymienić, a tym bardziej

omówić wszystkich spotykanych tu gatunków, podano więc jedynie wybranych przedstawicieli, z niektórych rzędów. Prostoskrzydłe reprezentują m.in. nadrzewek (*Mecanema*) i duży pasikonik zielony (*Tetrigonia viridissima*). Stosunkowo bogato są reprezentowane chrząszcze z rodziny biegaczowatych (*Carabidae*), w tym przedstawiciele rodzaju biegacz (*Carabus*). Ze względu na jaskrawe ubarwienie uwagę przyciąga biegacz zielonozłoty (*Carabus auronitens*). Wszystkie gatunki należące do rodzaju *Carabus* podlegają ochronie prawnej. Innymi chrząszczami spotykanymi na tym terenie są żuki (*Geotrupes*), ścierwce (*Oeoeptoma*) oraz przedstawiciele rodziny kózkowatych (*Cerambycidae*).

Omawiany obszar to bardzo dogodne siedlisko dla kilku gatunków płazów, a położone w pobliżu stawy hodowlane zapewniają im dogodne warunki rozwoju. Szczególnie liczna jest tu populacja żaby trawnej (*Rana temporaria*) oraz ropuchy szarej (*Bufo bufo*), dla których optymalnym siedliskiem są cieniste lasy liściaste. Oprócz nich w omawianym kompleksie spotkać można traszkę zwyczajną (*Triturus vulgaris*), rzekotkę drzewną (*Hyla arborea*) oraz rzadko spotykaną traszkę grzebieniastą (*Triturus cristatus*). Wszystkie omawiane gatunki są objęte ochroną prawną. Na obrzeżach i w pobliżu wody spotykamy również żabę jeziorkową (*Rana lessonae*) i żabę wodną (*Rana esculenta*).

Gady są reprezentowane przez padalce (*Anguis fragilis*), jaszczurki żyworodne (*Lacerta vivipara*) oraz zaskronce (*Natrix natrix*), które występują głównie na obrzeżach omawianego kompleksu po stronie stawów hodowlanych. Wszystkie one są zwierzętami prawnie chronionymi.

Biegacz zielono-złoty, chroniony gatunek chrząszcza z rodziny biegaczowatych. (Fot. A. Herczek).

Strangalia, kózka odżywiająca się pyłkiem kwiatowym. (Fot. A. Herczek).

Padalec, beznoga jaszczurka spotykana w zbiorowiskach leśnych Podraja. (Fot. A. Herczek).

Na omawianym terenie gniazduje bardzo wiele gatunków ptaków śpiewających. Duże zróżnicowanie siedliskowe sprawiają, że dogodnie warunki lęgowe znajdują gatunki występujące zarówno w wysokopiennym lesie, jak i te preferujące bardziej zwarte i zakrzaczone siedliska. Zarówno możliwości zakładania gniazd, bogata baza pokarmowa jak i bliskość wody sprawiają, że obserwujemy tu niezwykłą różnorodność ptaków. W buczynie gniazdują kowaliki (*Sitta europea*), pełzacze (*Certhia familiaris*), kilka gatunków sikor (*Parus*), świstunki (*Phylloscopus sibilatrix*), grzywacze (*Columba palumbus*), wilgi (*Oriolus oriolus*), muchołówki żałobne (*Ficedula hypoleuca*), sójki (*Garrulus glandarius*), kapturki (*Sylvia atricapilla*), zięby (*Fringilla coelebs*), dzięcioły duże (*Dendrocopos major*) oraz grubodzioby (*Coccothraustes coccothraustes*). Na obrzeżach lasu i w gęstych krzewach zakładają swoje gniazda kosy (*Turdus merula*), drozdy śpiewaki (*Turdus philomelos*), pierwiosniki (*Phylloscopus collybita*), piecuszki (*Phylloscopus trochilus*), strzyżyki (*Troglodytes troglodytes*), słowiki rdzawe (*Luscinia megarhynchos*) oraz rudziki (*Eritacus rubecula*).

Od kilku lat zakłada tu gniazdo jastrząb (*Acipiter gentilis*). Już sam ten fakt wystarcza, zgodnie z ustawą o ochronie przyrody, do objęcia terenu jedną z form ochrony. W 1996 roku gniazdująca na Podraju para wyprowadziła tylko jedno młode. Bardzo prawdopodobne jest również gniazdowanie na tym terenie puszczyka (*Strix aluco*). Drzewa na skraju lasu są wykorzystywane jako czatownie również przez inne drapieżniki, jak np. myszołowy zwyczajne (*Buteo buteo*).

Na łąkach sąsiadujących z lasami często obserwować można sarny. (Fot. J. Gorczyca).

Ssaki występujące w kompleksie leśnym są reprezentowane przez liczne gryzonie (*Rodentia*). Jednym z pospolitszych gatunków tu spotykanych jest nornica ruda (*Clethrionomys glareolus*), występuje tutaj również mysz leśna (*Apodemus flavicollis*) i mysz zaroślowa (*Apodemus sylvaticus*). W lesie spotkać można ponadto zające szaraki (*Lepus europeus*), łasice (*Mustela nivalis*) oraz sarny (*Capreolus capreolus*). Licznie występują tu także ryjówki aksamitne (*Sorex araneus*), jeże wschodnie (*Erinaceus concolor*) oraz kilka gatunków nietoperzy (*Chiroptera*).

Zespół stawów, cieków wodnych i łąk położonych na południowy wschód od Podraja (ul. Mazańcowicka)

Lokalizacja

Obszar ten rozciąga się po obu stronach ulicy Mazańcowickiej, na odcinku pomiędzy skrzyżowaniami z ulicami Potoczną i Akacją. Jest to silnie zróżnicowany siedliskowo teren – na stosunkowo niewielkiej powierzchni występuje tu kilka, zupełnie odrębnych biotopów. W części północnej spotykamy fragmenty podmokłych łąk ograniczone z obu stron przez niewielkie cieki wodne, wzdłuż brzegów których rozciąga się wąski pas zadrzewień. W kierunku południowym położonych jest kilka niewielkich akwenów otoczonych stosunkowo starym drzewostanem. Są to stawy hodowlane oraz zbiornik użytkowany wędkarsko. Omawiany obszar jest otoczony przez pola uprawne, na północy łączy się z remizą leśną Podraja, zaś na południu przechodzi w las w Świerkowicach.

Dominujący typ roślinności

Dominuje tu roślinność półnaturalna (zbiorowiska nadwodne, łąki, zarośla) z zachowanymi płatami zbiorowisk o charakterze naturalnym (zbiorowiska wodne, leśne).

Stawy w rejonie ulicy Mazańcowickiej. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

Wypłycone miejsca jednego ze stawów porośnięte zbiorowiskiem czermieni błotnej.
(Fot. B. Tokarska-Guzik).

Istotne wartości terenu, w tym rzadkie gatunki roślin i zwierząt

Obszar ma duże walory przyrodniczo-krajobrazowe. Charakteryzuje go zróżnicowanie siedlisk i związanych z nimi zbiorowisk roślinnych. Wśród roślin chronionych można wymienić: wawrzynka wilczełyko (*Daphne mezereum*), czermień błotną (*Calla palustris*) i duże stanowisko skrzypu olbrzymiego (*Equisetum telmateia*).

Wśród ptaków spotkać tu można muchołówkę żałobną oraz drapieżniki: jastrzębia, myszołowa, kobuza i pustułkę.

Zalecenia ochronne

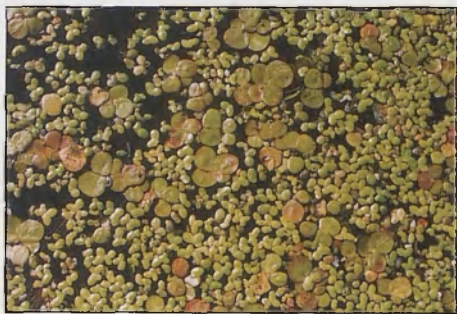
Ze względu na walory przyrodniczo-krajobrazowe obszar ten należy chronić jako użytek ekologiczny.

Szczegółowa charakterystyka obszaru

W południowej części gminy, pomiędzy Zbijowem a Czechowicami Górnymi, w dolinie niewielkich cieków wodnych prowadzących wody do stawów Sokoły w Ligocie, zlokalizowane są niewielkie stawy rybne, otoczone kompleksami łąk, zarośli i remiz leśnych. W południowej części obszar ten sąsiaduje ze stosunkowo rozległym kompleksem leśnym w Świerkowicach. Wyżej położone tereny zajmują pola uprawne

Czermień błotna. (Fot. A. Rostański i B. Tokarska-Guzik).

Zbiorowisko roślin pływających z rzęsą i spirodelą. (Fot. A. Rostański).

i ogrody przydomowe towarzyszące luźnej zabudowie typu wiejskiego.

Kompleks leśny Świerkowice budują zróżnicowane, lecz młode drzewostany, na znacznych powierzchniach zmienione prowadzoną gospodarką leśną. Drzewostany są wielogatunkowe, tworzone zarówno przez drzewa liściaste, jak i iglaste. Na terenie kompleksu zachowały się fragmenty buczyny karpackiej, łągu olszowego i lasów inieszanych. Drzewostan tych zbiorowisk jest z reguły zniekształcony, naturalny charakter natomiast zachowało runo. W warstwie tej spotkać można gatunki charakterystyczne dla żyznych lasów liściastych z klasy *Quercus-Fagetea* takich, jak: gajowiec żółty (*Galeobdolon luteum*), niecierpek pospolity (*Impatiens noli-tangere*), kokoryczka wielokwiatowa (*Polygonatum mul-*

tiflorum), jaskier kosmaty (*Ranunculus lanuginosus*). Stwierdzono tu także występowanie żywca gruczołowatego (*Dentaria glandulosa*), gatunku charakterystycznego dla buczyny karpackiej. Ponadto częstymi składnikami runa, świadczącymi o kwaśnym podłożu, są rosnące tu pospolicie rośliny związane z borami: kosmatka gajowa (*Luzula pilosa*), borówka czarna (*Vaccinium myrtillus*), konwalijka dwulistna (*Majanthemum bifolium*), czy śmiałek pogięty (*Deschampsia flexuosa*).

Stoki niewielkich wzgórz otaczających dolinę, w której położone są stawy, rozcięte są niewielkimi jarami. W jarach tych zachowały się fragmenty naturalnych lasów łągowych z bogatym runem. W drzewostanie najczęściej występuje grab, buk, olcha, dąb szypułkowy i jesion. Bujnie wykształcone jest runo, szczególnie efektownie prezentujące się wiosną, podczas masowego kwitnienia wielu jego składników. Wśród najczęściej spotykanych roślin wymienić należy gatunki wczesnowiosenne: zawilca gajowego (*Anemone nemorosa*), ziarnopłon wiosenny (*Ficaria verna*), jaskra kosmatego (*Ranunculus lanuginosus*), kokoryczkę wielokwiatową (*Polygonatum multiflorum*), czartawę drobną (*Circaea alpina*) i rzeżuchę gorzką (*Cardamine amara*).

Dno doliny, pomiędzy stawami i potokami zajmują łąki wilgotne i świeże (częściowo koszone) oraz zarośla. Małe powierzchnie, w obniżeniach terenu pomiędzy stawami, porastają łęgi olchowe. W runie dominują tworzące kępy lub łany turzycy i skrzypy: błotny (*Equisetum palustre*) i bagienny (*Equisetum fluviatile*) oraz knieć błotna (*Caltha palustris*). Często spotykane są welony chmielu (*Humulus lupulus*) i krzewinki trującej psianki słodkogórz (*Solanum dulcamara*).

Nad ciekami i zbiornikami rozwijają się fragmenty zbiorowisk wodnych i nadwodnych. Do najciekawszych, także ze względu na walory estetyczne, należy zbiorowisko czermieni błotnej (*Calla palustris*), która jest rośliną coraz rzadszą na terenie województwa katowickiego. Inną osobliwością stawów jest występowanie w toni wodnej rośliny mięsożernej: pływacza drobnego (*Utricularia minor*).

Na zboczach malowniczo meandrującego cieku, płynącego dnem głębokiego jaru, mają swe stanowiska rzadkie i chronione rośliny: wawrzynek wilczełyko (*Daphne mezereum*) i skrzyp olbrzymi (*Equisetum telmateia*).

Ze względu na występowanie na stosunkowo niewielkim terenie kilku zupełnie odrębnych, lecz graniczących ze sobą biotopów, obserwujemy tutaj znaczne bogactwo i różnorodność fauny. Bardzo licznie są reprezentowane ptaki, wśród których spotkać można zarówno gatunki leśne, łąkowe, jak i związane z środowiskiem podmokłym. Do grupy pierwszej należą: zięby (*Fringila coelebs*), grubodzioby (*Coccothraustes coccothraustes*), dzwońce (*Carduelis chloris*), pierwiosniki (*Phylloscopus collybita*), świstunki (*Phylloscopus sibilatrix*), strzyżyki (*Troglodytes troglodytes*), muchołówki żałobne (*Ficedula hypoleuca*) kowaliki (*Sitta europaea*), sikory (*Parus*) oraz sójki (*Garrulus glandarius*) i pełzacze (*Certhia*). Do gatunków charakterystycznych dla terenów otwartych zaliczyć można

Na powierzchni stawów i zakolach rzek spotkać można nartnika, należącego do pluskwiaków różnoskrzydłych. (Fot. A. Herczek).

Zatoczek rogowy, ślimak często odnajdywany w stawach znajdujących się na terenie gminy. (Fot. A. Herczek).

Żaba z grupy „zielonych”, nierozzerwalnie związana z różnego typu zbiornikami wodnymi. (Fot. A. Herczek).

Lecia, młody osobnik ważki często spotykanej nad zbiornikami wodnymi. (Fot. A. Herczek).

wspomniane już pliszki siwe i żółte oraz skowronki i bażanty. W pobliżu stawów, wśród roślinności przybrzeżnej gniazdują kokoszki wodne, łyski i krzyżówki. W zaroślach nadrzecznych gniazda zakładają także łożówki, potrzosy i zaganiacze.

Na omawianym terenie stwierdzono występowanie, a prawdopodobnie i gniazdowanie, kilku gatunków ptaków drapieżnych: jastrzębia (*Accipiter gentilis*), myszolowa (*Buteo buteo*), pustulki (*Falco tinnunculus*) i kobuza (*Falco subbuteo*). Wymienione drapieżniki znajdują tu dogodne warunki do polowań: pogranicze lasu i terenów otwartych i obfitą bazę pokarmową w postaci gryzoni i ptaków. Tereny otwarte są także miejscem polowań puszczyka i uszatki. Na łąki w poszukiwaniu pokarmu przylatuje także bocian biały.

Licznie występują tu gryzonie oraz zające i gatunki owadożerne. Panują tutaj również bardzo dogodne warunki bytowania dla płazów, zapewniające miejsca godów, rozwoju larw, zimowania oraz żerowania. Nic dziwnego, że na tym niewielkim obszarze wykazano

wszystkie płazy stwierdzone na terenie gminy z wyjątkiem traszki grzebieniastej. Obecności tej ostatniej nie można jednak wykluczyć, bowiem ma ona tu doskonałe warunki życiowe. Uwagę zwraca znaczna liczba żab trawnych i moczarowych, a także ropuch szarych. Zdecydowanie mniej liczne są ropucha zielona i huczek ziemny. Określanie liczebności huczka jest praktycznie niemożliwe, bowiem całe dnie spędza on zakopany w ziemi i jedynie nocą wyrusza na łowy.

Stawy Brożyska

Lokalizacja

W południowej części dzielnicy Brożyska, w dolinie potoku Świerkówka, położony jest niewielki, aczkolwiek malowniczy kompleks stawów otoczony kępami lasków i zarośli.

Dominujący typ roślinności

Dominuje tu roślinność synantropijna z niewielkimi płatami zbiorowisk łąkowych i leśnych o charakterze naturalnym i półnaturalnym.

Istotne wartości terenu, w tym rzadkie gatunki roślin i zwierząt

Omawiany obszar stanowi istotny element przyrodniczo-krajobrazowy wśród terenów o charakterze rolniczym. Jest to miejsce bytowania stosunkowo licznych populacji płazów i ptaków. Nad brzegami zbiorników żyją ryjówki aksamitne i karczowniki.

Zalecenia ochronne

Teren ten powinien zostać objęty ochroną lokalną.

Szczegółowa charakterystyka obszaru

Same stawy zajmują stosunkowo niewielki obszar i są miejscami silnie zarośnięte. W ich przybrzeżnych partiach występują żaby z grupy zielonych, tj. żaba jeziorkowa i żaba wodna. W okresie godowym w zbiornikach gromadzą się ropuchy szare oraz żaby trawne, a także traszki zwyczajne. Ten ostatni gatunek jest tu reprezentowany stosunkowo licznie, chociaż ze względu na skryty tryb życia jest rzadko obserwowany. W zaroślach nad samymi stawami występują kokoszki wodne i łyski. Przylatują tu także krzyżówki oraz śmieszki.

W potoku można spotkać ryby, które uciekły ze stawów hodowlanych zarówno tzw. chwast rybi, a więc słonecznice i karasie, jak również karpie. Te ostatnie nie przebywają oczywiście tutaj przez cały sezon. Nad potokiem występują rudzik, strzyżyk, kowalik i sikora, a także niektóre owadożerne i liczne gryzonie.

Wieczorami nad stawami i przy ścianie lasu obserwować można polujące na owady nietoperze. W pobliże stawów zachodzą też zające szaraki oraz sarny.

Zieleń miejska

W strukturze przyrodniczej miasta, obok zachowanych fragmentów leśnych, otwartych terenów rolniczych łąk, pól, cieków i zbiorników wodnych i innych spontanicznie ukształtowanych enklaw „dzikiej” przyrody, ważną rolę pełni tzw. zieleń urządzona i kultywowana. Są to obszary różnej wielkości i rangi stworzone ręką człowieka. Na terenie miasta i gminy Czechowice-Dziedzice należą do nich: parki, zieleńce, cmentarze, ogrody działkowe i przydomowe, zieleń obiektów sportowych, zieleń osiedlowa oraz zieleń izolacyjna zakładów przemysłowych, tras komunikacyjnych i zieleń przyuliczna.

Znaczenie tych obszarów jest wielorakie. Stara, zabytkowa zieleń, kształtowana wraz z rozwojem miasta posiada – wraz z architekturą, której towarzyszy – walor historyczny. Tereny zieleni urządzonej kształtują warunki przestrzenne i zdrowotne życia w mieście, modyfikują klimat lokalny, wpływają na walory estetyczne krajobrazu, są miejscem wypoczynku i rekreacji dla mieszkańców.

Na strukturę tych terenów składają się przede wszystkim drzewa i krzewy, sadzone pojedynczo lub w grupach, uzupełnione różankami i klombami barwnie kwitnących bylin i roślin jednorocznych.

Na terenie miasta i gminy zinwentaryzowano łącznie 184 taksony: 162 gatunki, 10 mieszańców i 12 hodowanych odmian drzew i krzewów.

Na terenach zielonych często podziwiać można dekoracyjnie kwitnące i owocujące głogi. (Fot. A. Rostański).

Kwitnący bluszcz pospolity, na brzozie przy ulicy Chrobrego. (Fot. A. Rostański).

Dendroflora Czechowic obejmuje 157 taksonów roślin okrytozalążkowych i 27 nagolazłkowych. Obok rodzimych drzew i krzewów w granicach miasta występują 103 gatunki obcego pochodzenia. W tej grupie przeważają gatunki północnoamerykańskie.

Na terenach zieleni urządzonej najliczniej wysadzone są rodzime drzewa: dęby, jesiony, lipy, klony i brzozy.

Klony zwyczajne w odmianie kulistej są często stosowane do obsadzania ulic ze względu na małe rozmiary koron. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

Ozdobą ogrodów i skwerów miasta są magnolie, których delikatne kwiaty rozwijają się wcześniej niż liście. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

Obce gatunki drzewiaste często spotykane to: klon jesionolistny, szybko rosnący klon srebrzysty, jesion pensylwański, robinia akacjowa, kasztanowiec biały i dąb czerwony.

Z drzew iglastych najchętniej – zarówno na ogólnodostępnych terenach zieleni jak i w ogrodach przydomowych – sadzone są tuje, cyprysiki, świerki kłujące, sosny: czarna i wejmutka.

Z drzew efektownie kwitnących i owocujących najczęściej spotyka się głogi w odmianach pełnokwiatowych, jarzęby szwedzkie i pospolite, a także kwitnące jeszcze przed rozwojem liści magnolie.

Z odmian pokrojowych do najczęstszych należą topole włoskie i dęby szypułkowe w odmianie stożkowej, a także odmiany o kulistych koronach: robinie i klony, stosowane ze względu na małe rozmiary do obsadzania ulic.

Niestety rzadko spotykane są w Czechowicach odmiany barwne. Efekt kompozycyjny z ich użyciem podziwiać można w parku przypałacowym przy ul. Zamkowej, gdzie rośnie buk pospolity w odmianie purpurowej o ciemnoczerwonych liściach (występuje również na skwerze przy ul. Żeromskiego).

Rzadko spotykane są także pnącza. Z tej grupy niezwykle dekoracyjnych roślin na terenie miasta spotkać można jedynie: winobluszcze, powojniki i bardzo rzadko bluszcz pospolity.

Do szczególnie wartościowych należą zabytkowe założenia ogrodowe: parki, cmentarze, zieleń przykościelna, najczęściej świadomie komponowane przez ówczesnych ogrodników, posiadające wysoką wartość historyczną i przyrodniczą.

Zieleń osiedlowa, w przeważającej części młoda, kształtowana z reguły przypadkowo nie odznacza się tak wysokimi walorami, stanowi jednak ważny element w strukturze przyrodniczej miasta. Na terenach tych dominują młode nasadzenia: brzozy, jesiony, klony srebrzyste, a z gatunków iglastych: świerki kłujące w odmianie sinej.

Zabytkowe parki i cmentarze

Do najciekawszych, zabytkowych parków i cmentarzy Czechowic-Dziedzic należą:

- park pałacowy przy ul. Zamkowej
- park przyklasztorny przy kościele św. Józefa Robotnika
- park dworski przy ul. Kaniowskiej
- cmentarz k/kościół św. Katarzyny (stara część)
- cmentarz ewangelicki Kępa przy ul. Cmentarnej
- cmentarz katolicki przy ul. Legionów.

Zabytkowy pałac przy ulicy Zamkowej. (Fot. B.Tokarska-Guzik).

Park przypałacowy przy ul. Zamkowej

Park położony jest na terenie Czechowic Dolnych (ul. Zamkowa) przy rokokowym pałacu wzniesionym na początku XVIII w. przez właściciela Czechowic Franciszka Karola Kotulińskiego. Zajmuje powierzchnię 4,8 ha i znajduje się w rejestrze zabytkowych założeń ogrodowych w Polsce pod nr 28/60.

W kompozycji późnobarokowego parku, założonego na planie prostokąta, zaznacza się półkolista aleja grabowa spinająca polanę przy południowo-wschodniej fasadzie pałacu.

Dendroflora parku liczy 18 taksonów. Starodrzew składa się z grabów, buków, dębów, wiązów i kasztanowców. Do najokazalszych drzew należą: dwa wiązy szypułkowe (o obwodach pni: 360 i 310 cm), buk pospolity (295 cm), dąb szypułkowy (335 cm), grab pospolity (270 cm) i klon polny (165 cm). Do drzew zwracających uwagę należą ponadto buki pospolite w odmianie purpurowej i sosna wejmutka, rosnąca na skraju polany widokowej. Teren parku jest zaniedbany. Polanę widokową porastają pokrzywy i łąny ostrożeńca warzywnego, a drzewostan wymaga stałej, fachowej opieki.

Od strony frontowej pałacu wysadzono lipy drobnolistne w regularnych odstępach – nasadzenia tego typu nazywa się boskietami. Korony drzew są charakterystycznie uformowane na kształt kandelabrow.

Pomiędzy pałacem a zabytkowym kościołem św. Katarzyny zachowały się fragmenty alei lipowej objętej ochroną w formie pomnika przyrody. Pomiędzy kościołem a karczmą usytuowaną przy ul. Kopernika rośnie także najstarszy i najokazalszy na terenie miasta dąb szypułkowy – pomnik przyrody (515 cm).

Ulica Zamkowa, przy której leży park, obsadzona jest wielogatunkową aleją drzew proponowaną do ochrony w formie pomnika przyrody. W pobliżu dawnych zabudowań gospodarczych przy budynku pałacu rosną inne okazałe drzewa: lipy i pomnikowych rozmiarów jesion. Drzewa o pomnikowych wymiarach i do nich zbliżonych rosną także nad stawami przy ul. Kościelnej.

Park, choć niewielki, stanowi jednak miejsce występowania wielu chronionych gatunków, zarówno zwierząt kręgowych, jak również bezkręgowców. Jego zasobność podnosi ponadto bezpośrednie sąsiedztwo zbiorowisk leśnych oraz cieków i zbiorników wodnych (por. remiza Ba-

Południowo-wschodnia fasada pałacu widziana od strony parku. (Fot. B.Tokarska-Guzik).

zaniec). Z tego względu kompleks uzyskuje wysoką wartość, stanowiąc niejako jedną przyrodniczą całość, dlatego też obszar ten powinien być omawiany łącznie. Gniazda na tym terenie zakładają kosi, sikory: sosnówka, modra i bogatka, szpaki, zięby, świergotki, muchołówka szara i żałobna, dzięciołek, dzięcioł duży, pokrzewka czarnołbista, pełzacz leśny, wilga, grubodziób, trznadla, bażanty, kuropatwy, krzyżówki, szczygły, grzywacze. Obserwowano ponadto strzyżyka i słowika rdzawego, które prawdopodobnie tutaj gniazdują. Na uwagę zasługuje także obecność kopciuszka, budującego swe gniazda w szczelinach murów czy domów. Ptak ten był pierwotnie gatunkiem związanym z terenami skalistymi szybko jednak zaaklimatyzował się

w osiedlach ludzkich wykorzystując na tereny gniazdowe wszelkiego rodzaju szczeliny w ścianach budynków, murach, a nawet w hydrantach.

Opisany park przypałacowy wraz z zielenią cmentarną przy kościele św. Katarzyny, zabytkowymi alejami i licznymi sędziwymi drzewami jest niewątpliwie najcenniejszym obiektem architektoniczno-przyrodniczym miasta. Winien być traktowany jako jedno założenie pałacowo-ogrodowe i w całości chroniony.

Park przyklasztorny przy kościele św. Józefa Robotnika

Park zlokalizowany jest w centrum miasta przy ul. Legionów przy kościele i budynkach parafii św. Józefa Robotnika.

Tutejszy zróżnicowany drzewostan tworzy 38 gatunków drzew i krzewów, m.in. klony pospolite, jawory, lipy drobnolistne, dęby szypułkowe, brzozy brodawkowate, jesiony wyniosłe i graby. Z drzew

Fragment polany widokowej w parku przypałacowym z rosnącą na jej skraju sosną wejmutką.
(Fot. B. Tokarska-Guzik).

Ozdobą parku przyklasztornego są stare krzewy różanecznika. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

i krzewów iglastych rosną tu: modrzewie (europejski i japoński), sosny wejmutki i cyprysiki. Do najokazalszych i najcenniejszych drzew należą: lipy drobnolistne nr 1/55 (o obwodzie 300 cm), klon zwyczajny (230 cm), dąb czerwony (340 cm), brzozy (maks. 180 cm), graby (maks. 180 cm) i orzechy (250 cm).

Osobliwością parku są dwie choiny kanadyjskie, stare krzewy różanecznika oraz dwa dęby kaukaskie rosnące w alei dębowej prowadzącej do klasztoru od strony ulicy Sobieskiego.

Do niedawna do tutejszych osobliwości zaliczała się także gledicja trójcierniowa, rosnąca w środkowej części parku. Niestety, drzewo złamało się i wyrwiło.

Dno parku jest silnie zacienione ze względu na duże zwarcie drzewostanu i gęsty miejscami podszyt tworzony przez krzewy leszczyny, ligustru i podrosty drzew klonu, jawora, dębu, jarzębiny, buka.

W runie rośnie wiele gatunków typowych dla zbiorowisk leśnych: starzec Fuchsa (*Senecio fuchsii*), tojeść rozesłana (*Lysimachia nummularia*), dąbrówka rozłogowa (*Ajuga reptans*), sałatnik leśny (*Mycelis muralis*).

Park jest zaniedbany, a wiele uszkodzonych drzew wymaga pielęgnacji. Potrzebna wydaje się także regulacja zagęszczenia samosiewów. Trzebieże należy wykonywać jednak tylko w kolizyjnych miejscach układu ogrodu, jeśli stanowi on zagrożenie dla innych cennych form drzewiastych lub zarasta dukty widokowe. Naturalne odnawianie się wielu gatunków drzew jest zjawiskiem pozytywnym, podtrzymuje bowiem trwałość drzewostanu ogrodowego.

Park jest miejscem występowania wielu gatunków ptaków, które gnieźdzą się w licznych dziuplach i rozwieszonych budkach lęgowych. Prowadząc zabiegi pielęgnacyjne w drzewostanie należy pozostawić część drzew dziuplastych na terenie parku.

Aleja dębowa prowadząca do klasztoru św. Józefa.
(Fot. B.Tokarska-Guzik).

Park dworski przy ul. Kaniowskiej

Obiekt położony jest w północno-wschodniej części miasta na terenie dzielnicy Kolonia Żebracz przy ul. Kaniowskiej. Fragment parku zachował się przy dawnym dworku. Aktualnie znajduje się tu gospodarstwo rybackie.

Zabytkowy, wymagający pielęgnacji drzewostan tworzą tu pomnikiowe lipy drobnolistne, jesiony i kasztanowce.

W skład parku wchodzi także dawny, wymagający rewaloryzacji sad ze starymi okazami drzew owocowych. Rosną w nim ponadto: topola biała, brzoza brodawkowata, sosny wejmutki i krzewy leszczyny.

W sąsiedztwie dworku zachował się też kompleks budynków gospodarskich. Obiekt, drogami prowadzonymi na groblach, łączy się z terenem stawów Kolonia Żebracz, położonym w dolinie rzeki Białej. Groble obsadzone są dębami szypułkowymi i jesionami. Część drzew osiąga pokaźne rozmiary.

Cmentarz parafialny przy kościele św. Katarzyny

Zabytkowy cmentarz zlokalizowany jest w Czechowicach Dolnych przy ul. Kopernika. Najstarsze nagrobki pochodzą z końca XIX i początku XX w.

Od wejścia do kościoła prowadzi aleja lip drobnolistnych. Do najcenniejszych drzew na terenie cmentarza należą liczne tuje o rozmiarach pomnikowych o obwodach pni przekraczających 100 cm (maks. 180 cm). Na uwagę zasługuje także jesion wyniosły w odmianie zwisającej.

Najstarsza i niepielęgnowana część cmentarza posiada walory naturalności. Występują tu rośliny charakterystyczne dla runa leśnego. Z ciekawszych wymienić należy: dąbrówkę rozlogową (*Ajuga reptans*), tojeść rozestaną (*Lysimachia nummularia*) i storczyka, kruszczyka szerokolistnego (*Epipactis helleborine*), który jest rośliną chronioną.

Zabytkowe nagrobki i pomnikowe tuje na cmentarzu i przy kościele św. Katarzyny. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

Cmentarz ewangelicki przy ul. Cmentarnej

Cmentarz znajduje się w pobliżu centrum miasta, pomiędzy drogą szybkiego ruchu Katowice-Bielsko i ul. Szkolną. Obiekt jest wprawdzie niewielki, lecz interesujący ze względu na drzewostan. Od wejścia, wzdłuż założonego na planie prostokąta cmentarza, prowadzi aleja zwieńczona kaplicą. W jej środkowej części znajduje się krzyż z 1927 roku. Najstarsze nagrobki pochodzą z początku naszego wieku. Skład drzewostanu ogranicza się do kilkunastu gatunków, lecz ze względu na wiek i rozmiary niektórych drzew posiada charakter zabytkowy. Do najokazalszych drzew należą: rosnąca przy wejściu brzoza brodawkowata (195 cm), lipa drobnolistna (280 cm), klon pospolity (220 cm) i klon jawor (230 cm).

Na uwagę zasługuje odmiana pokrojowa jesionu o zwisających gałęziach *Fraxinus excelsior* „Pendula”, a także przedstawiciele roślin nagozależkowych: tuje, cyprysiki i świerk kłujący w odmianie sinej. Ponadto rosną tu: dęby szypułkowe, jesion wyniosły i pensylwański, jarzębiny, świerk pospolity, topola osika oraz krzewy: lilak, jaśminowiec i bukszpan. Na stojącego przy kaplicy jawora wspina się winobluszcz pięciolistkowy.

Cmentarz jest ogrodzony, zamykany i zadbany.

Cmentarz katolicki przy ul. Legionów

Cmentarz zajmuje trójkąt, którego boki stanowią: trasa szybkiego ruchu Katowice-Bielsko, ulica Legionów i linia kolejowa.

Najstarsze nagrobki pochodzą z początku wieku. Na cmentarzu zachowały się cenne rzeźby nagrobne, kilka zabytkowych grobowców rodzinnych, z których część wzniesiono jako kaplice.

Drzewostan cmentarny tworzą: lipy drobnolistne, jesiony, jawory, brzozy i kasztanowce, a z iglastych: tuje, cyprysiki i świerki kłujące. Do najokazalszych drzew należą lipy (280 cm) i brzozy (180 cm). Z dawnego założenia zachowały się jedynie fragmenty alei lipowej. Drzewostan cmentarza jest w złym stanie, wymaga zabiegów konserwatorskich, konieczne są także jego uzupełnienia. W najlepszym stanie znajdują się drzewa rosnące pomiędzy cmentarzem a kościołem: lipa drobnolistna, dwa modrzewie i pięć kasztanowców (największy o obwodzie pnia 250 cm).

Współczesne parki

Park miejski w Dziedzicach-Lesisku to największy park tego typu w mieście. Zlokalizowany jest w pobliżu centrum, między ulicami: Barlickiego, Słowackiego i Sienkiewicza.

Na jego terenie znajdują się: amfiteatr i boiska sportowe. Alejki parkowe są wyasfaltowane.

Dendroflora liczy 29 gatunków drzew i krzewów. Starodrzew tworzą dęby szypułkowe i brzozy brodawkowate. Do najokazalszych drzew w parku należą brzozy osiagające do 180 cm w obwodzie pnia i czereśnie – do 200 cm. Z ciekawszych drzew i krzewów wymienić należy: cyprysiki, różaneczniki i azalie.

Runo parkowe na dużych powierzchniach posiada charakter naturalny. Często spotykany jest chroniony gatunek storczyka: kruszczyk szerokolistny (*Epipactis helleborine*).

Na uwagę zasługuje także zieleń skweru między ulicą Żeromskiego a Kołłątaja. Rosną tu okazałe brzozy brodawkowate (do ok. 200 cm), lipy drobnolistne, klony pospolite, graby. Większe rozmiary osiąga ponadto klon srebrzysty (260 cm), wiąz szypułkowy (245 cm) i jarzębiny (ok. 150 cm).

Ciekawie zakomponowaną zieleń można podziwiać wokół kościoła NMP przy ul. Kołłątaja. Drzewa iglaste: modrzewie, świerki i choiny kanadyjskie tworzą ścianę, wzdłuż której rosną rozłożyste magnolie.

Fauna parków jest typowa dla tego typu biotopów. Różnice pomiędzy składem gatunków poszczególnych założeń wynikają z wieku i zawartości szaty roślinnej i na obszarze miasta są raczej niewielkie. Podajemy więc krótką charakterystykę fauny wymienionych obiektów.

Fragment parku miejskiego w centrum Czechowic. (Fot. B.Tokarska-Guzik).

W parkach często spotkać można wiewiórkę. (Fot. A. Herczek).

Park Lasek jest interesujący przede wszystkim ze względu na gniazdujące tu gatunki ptaków. Na jego obszarze stwierdzono gniazda: szpaka, modraszki, bogatki, kosa, sroki, wróbla domowego, kawki i sierpówki. Z gatunków, których gniazd nie stwierdzono, lecz jedynie obserwowano osobniki dorosłe, wymienić można: sójkę, gawrona, gołębia domowego oraz kwiczoła.

Z innych gromad kręgowców w parku spotkać można płazy: ropuchę szarą, żabę trawną. Ssaki reprezentowane są głównie przez gryzonia: nornice rude, norniki i myszy oraz nielicznie owadożerne: jeże i ryjówki aksamitne. Jeż jest największym przedstawicielem owadożernych spotykanych w naszym kraju. Osiąga 30 cm długości i może ważyć ponad 1 kg. Zwierzę to ma doskonały węch i słuch, natomiast gorszy jest jego wzrok. Podstawowym jego pożywieniem są ślimaki, pierścienice, owady, młode myszy. Nie gardzi jednak grzybami, żółędziami czy opadłymi owocami i jagodami. Jeże zapadają w sen zimowy, który kończy się w marcu. Samica w ciągu roku wydaje zazwyczaj dwa mioty, a młode pozostają pod jej opieką przez okres ok. 50 dni. Wrogami naturalnymi tego zwierzęcia są lisy, borsuki, psy, sowy i ptaki drapieżne. Podkreślić należy, że coraz więcej osobników ginie na drogach, rozjeżdżanych przez samochody.

Fauna bezkręgową parku nie jest zbyt bogata, czego powodem jest niewątpliwie małe zróżnicowanie gatunkowe roślin i siedlisk. Występują tu jednak gatunki z rodzaju biegaczy (*Carabus*), którego wszyscy przedstawiciele podlegają w Polsce ochronie prawnej.

W interesująco zakomponowanej zieleni wokół kościoła NMP przy ulicy Kołłątaja uwagę przyciągają jaskrawo kwitnące azalie.
(Fot. B. Tokarska-Guzik).

Wartości florystyczne i faunistyczne miasta

Zasoby i różnorodność gatunkowa flory naczyniowej

W trakcie aktualnych badań florystycznych przeprowadzonych w 1996 roku stwierdzono występowanie w granicach miasta i gminy Czechowice-Dziedzice 633 gatunków roślin naczyniowych.

W składzie flory przeważają gatunki rodzimego pochodzenia stanowiące ok. 83%, natomiast rośliny obcego pochodzenia, antropofity, stanowią ok. 17% jej składu ogólnego. Wśród roślin obcego pochodzenia najliczniejszą grupę stanowią tzw. przybysze dawni (grupa roślin zwana archeofitami ok. 9%) oraz rośliny obcego pochodzenia z czasów nowożytnych – zadomawiające się (tzw. kenofity ok. 7%). Udział roślin zbiegłych z hodowli nie zadomawiających się, tzw. efemerofitów, jest niewielki (ok. 2%).

Rośliny rzadkie i prawnie chronione.

Waloryzacja zasobów flory rodzimej wykazała występowanie w granicach miasta 20 gatunków objętych ochroną prawną, w tym 16 chronionych ściśle i 4 chronione częściowo.

Chronione gatunki roślin z terenu Czechowic-Dziedzic.

E – gatunek wymierający; V – gatunek narażony we florze Polski.

Nazwa gatunku	Siedlisko i częstość występowania	Stanowiska	Stopień zagrożenia
Ochrona ścisła:			
<i>Blechnum spicant</i> L. Podrzeń żebrowiec	łąki śródleśne; rzadko	rezerwat Rotuz	
<i>Cephalanthera rubra</i> L. Rich. Bulawnik czerwony	brzeg lasu; bardzo rzadko	K. stacji PKP Zabrzeg Czarnolesie	E
<i>Dactylorhiza incarnata</i> L. Soo (Storczyk) Kukułka krwista	wilgotne łąki; bardzo rzadko		
<i>Dactylorhiza maculata</i> L. Soo (Storczyk) Kukułka plamista	wilgotne łąki, torfowisko; – bardzo rzadko	rezerwat Rotuz	V

Nazwa gatunku	Siedlisko i częstość występowania	Stanowiska	Stopień zagrożenia
Ochrona ścisła:			
<i>Dactylorhiza majalis</i> Rchb.P.F. Hunt & Summerh. (Storczyk) Kukulka szerokolistna	wilgotne łąki; dość rzadko	rozproszone stanowiska w rejonie Zabrzega; rezerwat Rotuz	
<i>Daphne mezereum</i> L. Wawrzynek wilczełyko	tereny leśne; rzadko	kompleks leśny w rejonie Zbijowa	
<i>Drosera rotundifolia</i> L. Rosiczka okrągłolistna	torfowisko; bardzo rzadko	Rezerwat Rotuz	V
<i>Epipactis helleborine</i> L. Kranz Kruszczyk szerokolistny	lasy i bory; dość często tereny miejskie; rzadko	Kompl. leśny w Zabrzegu cmentarz k. św.Katarzyny park w śródmieściu	
<i>Equisetum telmateia</i> Ehrh. Skrzyp olbrzymi	lasy, brzegi potoków; dość rzadko	Zbijów; las w rejonie ul. Zamkowej	
<i>Hedera helix</i> L. Bluszcz pospolity	tereny leśne naturalne i stanowiska antropogeniczne; dość często	las w rej. ul. Zamkowej; cmentarze; ogrody w centrum miasta	
<i>Lycopodiella inundata</i> L.Holub (Widlak) Widłaczek torfowy	torfowisko – 1 stanowisko	rezerwat Rotuz	V
<i>Lycopodium annotinum</i> L. Widlak jałowcowaty	obrzeże torfowiska; bardzo rzadko	rezerwat Rotuz Zając,1989	V
<i>Nuphar lutea</i> L. Sibth. Grążel żółty	starorzeczna Wisły; rzadko	Ochodza, na granicy z Goczałkowicami	
<i>Nymphaea alba</i> L. Grzybienie białe	starorzeczna Wisły; rzadko	Ochodza, na granicy z Goczałkowicami	
<i>Trapa natans</i> L. Kotewka orzech wodny	stawy; bardzo rzadko	Renardowice, staw Kopalniok	V
<i>Vinca minor</i> L. Barwinek pospolity	tereny leśne; rzadko	rejon ul. Zamkowej; Podraj	
Ochrona częściowa:			
<i>Convallaria majalis</i> L. Konwalia majowa	tereny leśne; dość często	Zabrzeg; Podraj; rejon ul. Zamkowej	
<i>Frangula alnus</i> Mill. Kruszyna pospolita	tereny leśne; dość często	Zabrzeg; Zbijów; Podraj; rejon ul. Zamkowej; zarośla nad Wisłą	
<i>Ledum palustre</i> L. Bagno zwyczajne	torfowisko, bór bagienny; – bardzo rzadko – pojedyncze stanowisko	rezerwat Rotuz	
<i>Viburnum opulus</i> L. Kalina koralowa	tereny leśne; dość często	Zabrzeg; Zbijów; Podraj; rejon ul. Zamkowej; zarośla nad Wisłą	

Większość roślin objętych ochroną ścisłą posiada nieliczne, bądź pojedyncze stanowiska na obszarze miasta. Są to rośliny błotne i bagienne, np. storczyki, widłaki, rosiczka okrągłolistna, występujące głównie na obszarze rezerwatu torfowiskowego Rotuz.

Na uwagę zasługują też rośliny wodne. Do rzadkich i cennych elementów flory występujących w zbiornikach Czechowic należy kotewka orzech wodny. W okresach pełnego wypełnienia stawu Kopalniok kotewka tworzy zwarte, wielorozetowe płaty, z dobrze wykształconymi pędami podwodnymi dochodzącymi do 4 m długości. Roślina ta utrzymuje się tu od wielu lat. Na terenie pozostałych stawów w Renardowicach oraz na stawie Rontok Duży nie została odnaleziona. Stwierdzono ją natomiast w starym stawie hodowlanym na granicy Mazańcowic i Czechowic-Dziedzic.

Spośród roślin objętych ochroną częściową najliczniejsze stanowiska posiadają krzewy: kruszyna pospolita i kalina koralowa oraz – z roślin zielnych – konwalia majowa. Rośliny te występują głównie na obszarach leśnych Czechowic.

Kolejna tabela (str. 66) obejmuje gatunki sklasyfikowane jako regionalnie i lokalnie rzadkie oraz zagrożone wyginięciem. Są to cenne składniki flory miasta, zasługujące na zachowanie i ochronę.

Kukułka (storczyk) plamista – roślina chroniona.
(Fot. B. Tokarska-Guzik).

Częściowo chroniona kalina koralowa, często występujący krzew na terenie gminy.
(Fot. B. Tokarska-Guzik).

Rzadkie i zagrożone gatunki roślin z terenu Czechowic-Dziedzic.

RZ – gatunek rzadki; U – gat. ustępujący (za Wika, 1992);

LR – gat. lokalnie bardzo rzadki; V – gatunek narażony we florze Polski.

Nazwa gatunku	Siedlisko i częstość występowania	Stanowiska	Stopień zagrożenia
Gatunki regionalne, lokalne rzadkie i zagrożone			
<i>Andromeda polifolia</i> L. Modrzewnica zwyczajna	torfowisko; pojedyncze stanowisko!	rezerwat Rotuz	RZ
<i>Asplenium trichomanes</i> L. Zanokcica skalna	obmurowanie studzienki; pojedyncze stanowisko	Toczkowice, poblize stawów	LR
<i>Batrachium aquatile</i> L. Dumort. Włosienicznik wodny	zbiorniki wodne, starorzecz; rzadko	Ochodza - dolina Wisły	LR
<i>Batrachium circinatum</i> Sibth. Fr. Włosienicznik krążkolistny	zbiorniki wodne, stawy; rzadko	Ochodza; Jezioro Goczałkowickie	LR
<i>Batrachium peltatum</i> Schrank. Włosienicznik tarczowaty	zbiorniki wodne, stawy; rzadko	Bronów, Toczkowice	LR
<i>Bulboschoenus maritimus</i> L. Palla Sitowiec nadmorski	brzegi zbiorników; rzadko	Toczkowice, stawy Hałcnowiec, Sokoły	RZ
<i>Butomus umbellatus</i> L. Łączęń baldaszkowaty	brzegi stawów	Toczkowice, stawy Hałcnowiec, Sokoły	RZ
<i>Calla palustris</i> L. Czermień błotna	zbiorniki wodne, bagna; dość rzadko	rezerwat Rotuz stawy w Zbijowie	RZ
<i>Carex davalliana</i> Sm. Turzyca Davalla	brzeg torfowiska; pojedyncze stanowisko!	rezerwat Rotuz	V, U
<i>Comarum palustre</i> L. Siedmiopalecznik błotny	rozlewiska, torfowisko; rzadko	rezerwat Rotuz	RZ
<i>Corydalis solida</i> L. Clairv. Kokorycz pełna	tereny leśne; dość rzadko	rejon ul. Zamkowej	RZ
<i>Dentaria glandulosa</i> Waldst. & Kitt. Żywiec gruczołowy	las bukowy; rzadko	Podraj	LR
<i>Eriophorum latifolium</i> Hoppe Welnianka szerkolistna	torfowisko; rzadko	rezerwat Rotuz	RZ
<i>Eriophorum vaginatum</i> L. Welnianka pochwowata	torfowisko; rzadko	rezerwat Rotuz	RZ
<i>Geranium phaeum</i> L. Bodziszek żałobny	łaki; dość rzadko dolina rzeki Wapienicy	Podraj;	LR
<i>Gymnocarpidium dryopteris</i> L. Newman Zachytka trójkątna	brzegi torfowiska; rzadko	rez. Rotuz	LR
<i>Hippurus vulgaris</i> L. Przęstka pospolita	brzegi zbiornika wodnego; rzadko	Zbiornik Goczałkowicki	RZ

Nazwa gatunku	Siedlisko i częstość występowania	Stanowiska	Stopień zagrożenia
Gatunki regionalne, lokalne rzadkie i zagrożone			
<i>Hottonia palustris</i> L. Okreźnica bagienna	zbiorniki wodne, brzegi potoków; rzadko	Dziedzice, Zbiornik Goczałkowicki	RZ
<i>Hydrocharis morsus-ranae</i> L. Żabiściek pływający	zbiorniki wodne; rzadko	Stawy Renardowickie	RZ
<i>Leersia oryzoides</i> L. Sw. Zamokrzyca ryżowa	brzegi stawów; rzadko	Renardowice?	LR
<i>Lemna trisulca</i> L. Rzęsa trójrodkowa	zbiorniki wodne; dość rzadko starorzeczna Wisły,	Ochodza	LR
<i>Lysimachia thyrsoflora</i> L. Tojeść bukietowa	brzegi torfowiska; rzadko	rezerwat Rotuz	RZ
<i>Menyanthes trifoliata</i> L. Bobrek trójlistkowy	tereny bagienne, torfowiska bardzo rzadko	rezerwat Rotuz	U
<i>Oxycoccus palustris</i> Pers. Żurawina błotna	torfowisko; pojedyncze stanowisko – tu licznie	rezerwat Rotuz	U
<i>Pedicularis palustris</i> L. Gnidosz błotny	starorzeczna, rowy z wodą; rzadko	nad Wisłą - Ochodza	RZ
<i>Potamogeton acutifolius</i> Link. Rdestnica ostrolistna	stawy; rzadko	Ligota	LR
<i>Potamogeton crispus</i> L. Rdestnica kędzierzawa	stawy; dość rzadko	Toczkowice	LR
<i>Potamogeton lucens</i> L. Rdestnica połyskująca	stawy; dość często	Ligota, Toczkowice	LR
<i>Potamogeton natans</i> L. Rdestnica pływająca	stawy; dość często	Podlesie, Ligota Toczkowice, Renardowice	LR
<i>Potamogeton pectinatus</i> L. Rdestnica grzebieniasta	stawy i zbiorniki wodne; dość rzadko	Ochodza, Ligota, Toczkowice,	LR
<i>Potamogeton perfoliatus</i> L. Rdestnica przeszyta	zbiorniki wodne, stawy; dość rzadko	Ligota	LR
<i>Potamogeton pusillus</i> L. Rdestnica drobna	starorzeczna Wisły; sporadycznie	Ochodza	LR
<i>Rhynchospora alba</i> L. Vahl. Przygiętka biała	torfowisko; rzadko	rezerwat Rotuz	LR
<i>Salvinia natans</i> L. All. Salwinia pływająca	zbiorniki wodne, stawy; rzadko	Renardowice; Bronów; Żebracz	V, LR
<i>Schoenoplectus lacustris</i> L. Palla Oczyret jeziorny	stawy; dość rzadko	Toczkowice - Hałcnowiec Sokoły	LR
<i>Scirpus radicans</i> Schkuhr. Sitowie korzenioczące	brzegi stawów; rzadko	Renardowice	LR

Nazwa gatunku	Siedlisko i częstość występowania	Stanowiska	Stopień zagrożenia
Gatunki regionalne, lokalne rzadkie i zagrożone			
<i>Symphytum tuberosum</i> L. Żywokost bulwiasty	tereny leśne; dość rzadko	Zbijów; rejon ul. Zamkowej	LR
<i>Utricularia minor</i> L. Pływacz drobny	zbiorniki wodne, starorzecza; dość rzadko	Ochodza, nad Wisłą	RZ
<i>Utricularia vulgaris</i> L. Pływacz zwyczajny	rowy, zbiorniki wodne; rzadko	Ochodza - starorzecza; Zabrzeg, stawy śródleśne	RZ
<i>Vaccinium uliginosum</i> L. borówka bagienna - lochynia	bór bagienny, torfowisko; rzadko	rezerwat Rotuz	U
<i>Veronica scutellata</i> L. Przetacznik błotny	mokradła, rowy, stawy; rzadko	Zabrzeg	RZ
<i>Viola palustris</i> L. Fiolek błotny	bagna, torfowisko, miejsca wilgotne; dość rzadko	Zabrzeg, rezerwat Rotuz	LR
<i>Zanichellia palustris</i> L. Zamętnica błotna	płytkie wody; bardzo rzadko	Jezioro Goczałkowickie	LR

Boddyszek żałobny należący do roślin regionalnie rzadkich. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

Żwicz gruczołowy, gatunek charakterystyczny buczyny karpackiej. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

Wśród gatunków rzadkich i zagrożonych wyginieciem na obszarze miasta największą grupę stanowią rośliny siedlisk wodnych i nadwodnych. Siedliska te, posiadające coraz mniejszy areal na obszarze kraju, narażone są na degradację ze względu na zanieczyszczenie wód i zmiany w gospodarce wodnej (melioracja, osuszenia). Zachowane bogactwo gatunkowe tych biotopów na terenie Czechowic-Dziedzic świadczy o ich wysokiej wartości i dużych możliwościach odtworzenia naturalnych, bądź półnaturalnych układów ekologicznych panujących niegdyś w tej części Kotliny Oświęcimskiej.

Drzewa pomnikowe

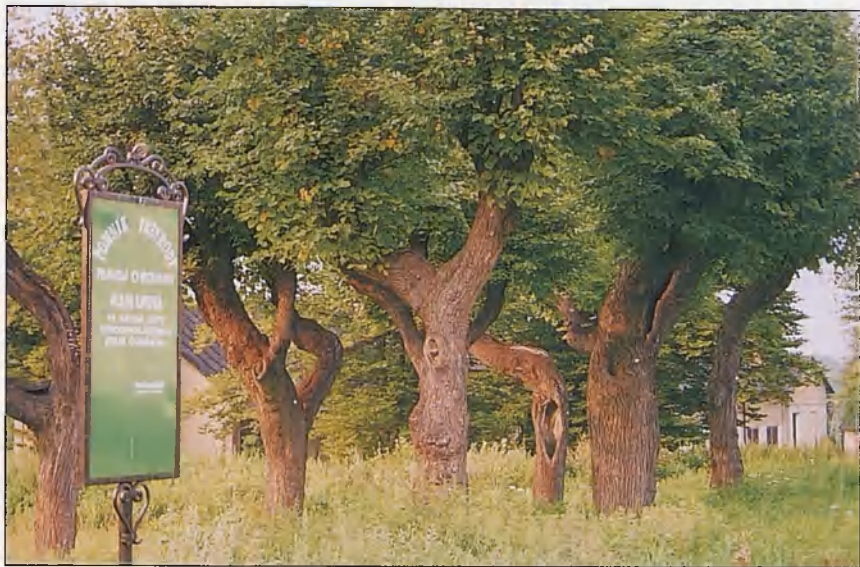
Niewątpliwym walorem miasta i gminy są okazałe drzewa zachowane w formie pojedynczych okazów, rzędów, alei i grup. Najcenniejsze z nich, charakteryzujące się dobrym stanem zdrowotnym, objęte są ochroną jako pomnik przyrody.

Aktualnie tą formą ochrony objęto na terenie miasta i gminy siedem obiektów. Należą do nich:

- aleja lip drobnolistnych pomiędzy pałacem przy ul. Zamkowej, a kościołem św. Katarzyny przy ul. Kopernika,
- dąb szypułkowy przy kościele św. Katarzyny o obwodzie pnia 515 cm,
- dąb szypułkowy przy ul. Miarki 16 (350 cm),

Okazały dąb szypułkowy, pomnik przyrody i fragment pomnikowej alei lipowej przy kościele św. Katarzyny. (Fot. B.Tokarska-Guzik).

Pomnikowa aleja lip drobnolistnych łącząca pałac z kościołem św. Katarzyny przy ulicy Kopernika. (Fot. B.Tokarska-Guzik).

- dąb szypułkowy w Ligocie przy ul. Dworskiej i Woleńskiej (520 cm),
- dąb szypułkowy w Ligocie przy wschodnim ogrodzeniu cmentarza (510 cm),
- dąb szypułkowy przy ul. Słowackiego (340 cm),
- dąb szypułkowy przy ul. Pańskiej w Ligocie (430 cm)

Miasto dysponuje odrębną dokumentacją poświęconą inwentaryzacji okazałych drzew obejmującą ponad 900 okazów.

Obszary o dużej koncentracji dużych drzew to przede wszystkim groble wzdłuż rzek i stawów rybnych oraz ciągi komunikacyjne.

Okazy wyszczególnione w inwentaryzacji są rezerwuarem potencjalnych pomników przyrody, które należy otoczyć szczególną opieką. Część z nich jest zagrożona przedwczesnym obumarciem. Są to drzewa rosnące na groblach wokół stawów rybnych. Prowadzone tam różnego rodzaju prace ziemne oraz hydrotechniczne, często ciężkim sprzętem, przyczyniają się, w wielu przypadkach, do zaburzeń stosunków wodnych (gwałtowne obniżenie lub wzrost poziomu wody) albo powodują bezpośrednie uszkodzenia systemu korzeniowego drzew.

Na ochronę zasługują w szczególności jednogatunkowe aleje i rzędy:

- aleja dębowa przy parafii św. Józefa Robotnika

Aleję tworzy 25 dębów szypułkowych (*Quercus robur*). U szczytu alei rosną dwa dęby kaukaskie (*Quercus macranthera*). Wchodzi ona w skład zabytkowego założenia parkowego przy parafii.

– aleja jarzębów szwedzkich (*Sorbus intermedia*) przy ul. Chrobrego

Tu na ochronę zasługuje ponadto niewielka aleja jarzębowa prowadząca do budynku przedszkola nr 5 i dwie okazałe brzozy brodawkowate (*Betula pendula*) na terenie prywatnej posesji, porośnięte kwitającymi okazami bluszczu pospolitego (*Hedera helix*). Ten ostatni na stanowiskach naturalnych objęty jest ochroną gatunkową. Jest to jedyne stanowisko kwitającego bluszczu na terenie Czechowic-Dziedzic.

– aleja jarzębów szwedzkich przy ul. B. Prusa

Drzewa tworzące aleję osiągają maksymalne rozmiary obwodu pnia od 125 cm do 165 cm.

– aleja grabowo-kasztanowa przy ul. Zamkowej

Aleję tworzą: rząd grabów (*Carpinus betulus*) i rząd kasztanowców białych (*Aesculus hippocastanum*). Sędziwe i malowniczo powyginane graby charakteryzują się złym stanem zdrowotnym i wymagają zabiegów pielęgnacyjnych; stan kasztanowców jest dobry i zadowalający. Do najokazalszych należy kasztanowiec (o numerze 4/88) o obwodzie pnia na wysokości pierśnicy (130 cm) 330 cm. W rzędzie kasztanowców rosną także trzy robinie (*Robinia pseudoacacia*) o maksymalnym obwodzie pnia 260 cm.

Pomimo obniżonej kondycji zdrowotnej aleja kwalifikuje się do ochrony ze względu na powiązania historyczno-przyrodnicze z założeniem pałacowo-parkowym, zabytkową aleją lipową prowadzącą w kierunku kościoła i remizą leśną proponowaną do ochrony w formie użytku ekologicznego.

– rząd jarzębów szwedzkich *Sorbus intermedia* przy ul. Targowej

26 drzew o maksymalnych wymiarach 150 i 170 cm obwodu pnia. Przy końcu ulicy, w pobliżu szkoły rośnie ponadto brzoza brodawkowata (205 cm).

Grupy drzew:

Do ochrony w formie pomnika przyrody kwalifikuje się grupa drzew rosnących na skarpie niewielkiego, okresowego cieku wodnego przy ul. Spokojnej, którą tworzą graby i dęby szypułkowe. Największe wymiary posiada grab (o numerze 18/696), tj. 220 cm. Część grabów wymaga cięć pielęgnacyjnych.

Ochroną w formie pomnika przyrody należy objąć także drzewa rosnące na grobli wzdłuż rzeki Białej w pobliżu ul. Kaniowskiej: dwa dęby szypułkowe (385 i 400 cm) i jesion wyniosłego (320 cm).

Wysokim walorem estetyczno-krajobrazowym cechuje się otoczenie kościoła w Zabrzegu. Wzdłuż ogrodzenia, na wewnętrznym dziedzińcu rośnie tu 5 brzoź brodawkowatych o rozłożystych, malowniczych koro-

Okazały dąb rosnący na grobli nad rzeką Białą. (Fot. A. Rostański).

nach. Trzy z nich posiadają już wymiary kwalifikujące do objęcia ochroną: 220, 225 i 250 cm, dwie pozostałe: 194 i 150 cm.

Pojedyncze drzewa:

Do objęcia ochroną kwalifikuje się aktualnie kilkadziesiąt drzew ujętych w inwentaryzacji. W pierwszej kolejności należy objąć nią następujące okazy:

- dąb szypułkowy nr 19/733 (330 cm) i dwa klony jawory rosnące między zabudowaniami w kwadracie ulic: Legionów i Piasta, stanowiące wraz z zabudową zabytkową substancję najstarszej części Czehowic;
- wiąz szypułkowy na terenie prywatnej posesji przy ul. Miarki 7;
- dąb szypułkowy nr 16/678 rosnący nad jednym ze stawów przy ul. Stawowej o malowniczym pokroju i regularnej koronie;
- jesion wyniosły rosnący przy zabudowaniach gospodarskich w pobliżu pałacu przy ul. Kopernika (320 cm);
- jesion wyniosły w Ligocie przy ul. Bronowskiej w pobliżu stawów;
- dęby szypułkowe rosnące przy Pomniku ku czci Polaków pomordowanych przez hitlerowskich najeźdźców w Zabrzegu przy ul. Do Zapory (obwód pnia jednego z nich wynosi 345 cm);
- wiąz szypułkowy (325 cm) i brzoza brodawkowata (230 cm) rosnące nad starorzeczem w dolinie Wisły pomiędzy Zabrzegiem a Ochodzą na granicy gminy z Goczałkowicami. Warto zwrócić uwagę także na obumierające sędziwe drzewa, które należy traktować nie tylko jako

wartość przyrodniczą, ale podobnie jak inne zabytki jako pamiątki przeszłości. Jeżeli nie zagrażają one bezpieczeństwu, powinny pozostać w krajobrazie aż do naturalnego rozkładu.

Fauna obszarów zurbanizowanych

Opisując walory przyrodnicze miasta i gminy nie sposób pominąć centrum oraz zespołu osiedli powstałych w jego pobliżu. W miejscach tych również spotykamy zwierzęta, które poprzez różnorodne procesy adaptacyjne odnalazły tutaj dogodne warunki do życia. Gatunki te, przystosowane do życia na obszarach silnie przez człowieka zmienionych nazwano gatunkami synantropijnymi.

Na terenie miasta spotykamy zwierzęta występujące w pobliżu siedzib ludzkich od bardzo dawna oraz i takie, których synantropizacja dokonała się stosunkowo niedawno i które jeszcze kilkanaście czy kilkadziesiąt lat temu zamieszkiwały wyłącznie środowiska o naturalnym charakterze. Wśród form synantropijnych są zarówno nasze gatunki rodzime jak i obce naszej faunie, które zasiedliły Europę dzięki człowiekowi. Niektóre z nich tak dalece się rozprzestrzeniły, że trudno jest dzisiaj z całą pewnością wskazać dokładne miejsce ich pochodzenia; do nich należą np. szczur wędrowny i mysz domowa. Niektóre towarzyszyły człowiekowi od „zawsze” i dlatego często nie pamiętamy, że są to przybysze z innych obszarów geograficznych, jak np. wróbel domowy czy gołąb domowy. Mało kto wie, że tak nieodłączny gatunek osiedli, jak synogarlica do okresu II wojny światowej wcale nie występował na terenach Polski. Niezwykła i błyskawiczna jego ekspansja rozpoczęła się dopiero w drugiej połowie XX wieku.

Tereny zurbanizowane są również siedliskiem wielu gatunków zwierząt bezkręgowych zarówno rodzimych, jak i obcego pochodzenia. Wyłącznie w zabudowaniach spotkać można karaczana wschodniego, prusaka, rybika cukrowego, pajaka domowego, mola, i wiele

Gniazdo jaskółki oknówki. (Fot. A. Herczek).

Sikora modra, która założyła gniazdo w słupku podtrzymującym bramę ogrodową.
(Fot. A. Herczek).

innych nie zawsze mile widzianych gatunków. Karaczan wschodni to gatunek azjatycki, który opanował praktycznie cały świat.

Gatunki rodzime, które doskonale dostosowały się do życia w stworzonych przez człowieka warunkach, to m.in. jerzyki, jaskółki oknówki czy dymówki. Ptaki te tak dalece upodobały sobie osiedla ludzkie, że bardzo rzadko spotyka się je gdzie indziej, a gniazda zakładają praktycznie wyłącznie w różnego typu budowlach. Sylwetki jerzyków i jaskółek są do siebie bardzo zbliżone, lecz ptaki te nie są ze sobą ściśle spokrewnione i należą do dwóch różnych rodzin. Pospolitymi zwierzętami w mieście są również kawki, sroki, kosy, gawrony, wróble, czy szpaki. Niektóre z ptaków zamieszkują zarówno tereny miejskie (zwłaszcza parki, ogródki działkowe czy cmentarze), jak i tereny leśne. Do takich należą sójki, zięby, sikory czy pustułki. Ta ostatnia jest najpospolitszym naszym sokołem, gnieździ się zarówno w miastach np. na szczytach wież kościelnych, domów, a nawet szybach kopalnianych, jak i lasach, lecz zawsze w pobliżu terenów otwartych. Jest to gatunek osiadły i zimujący, którego podstawowym pożywieniem są gryzonie. Latem duży udział w jego diecie stanowią także owady. W pobliżu obszarów zabudowanych wykazano występowanie, a prawdopodobnie i gniazdowanie puszczyka i uszatki. Ptaki te są coraz rzadsze na naszym obszarze i coraz rzadziej tu gniazdują. Sowy uszate nieco częściej spotkać można zimą. Obydwa gatunki sów są ptakami bardzo pożytecznymi, ich dieta bowiem składa

Kawka wykorzystuje na gniazda również duże dziuple. (Fot. A. Herczek).

Gawron pospolity częsty zimą w miastach (Fot. A. Herczek).

się w dużej mierze, a niekiedy wyłącznie z gryzoni. Puszczyki zakładają gniazda głównie w dziuplach, natomiast uszatki najczęściej wykorzystują w tym celu gniazda innych ptaków.

W szczelinach starych domów, ruinach czy popękanych murach licznie gniazdują kopciuszki. Ptaki te, pierwotnie związane z terenami skalistymi, są obecnie silnie związane ze środowiskiem zmienionym przez człowieka.

W okresie zimowym do miasta przylatują zarówno okoliczne ptaki leśne dzwonce, czyże, kulczyki, mysikróliki, kwiczoły, jak również przybysze z północy Europy takie, jak gile, gawrony czy kawki. Gatunki te gniazdują na naszym terenie, a na zimę dodatkowo przylatują do nas osobniki z północy.

Zagrożenia środowiska przyrodniczego i możliwości przeciwdziałania

Zbiorowiska roślinne i zasiedlające je gatunki zwierząt mają określone wymagania co do klimatu, gleby, stosunków wodnych itp. Jeżeli z jakichś przyczyn warunki siedliskowe ulegają zmianie, zmienia się również szata roślinna wraz z układami zwierzęcymi. Rozwój cywilizacji zmusza do zmiany sposobu użytkowania ziemi i coraz to nowe obszary zostają wyłączone ze środowiska przyrodniczego i przeznaczone pod różnego typu zabudowę lub działalność przemysłową. Także na terenie gminy Czechowice-Dziedzice obserwuje się postępującą zmianę w krajobrazie. Stopniowo kurczą się tereny otwarte i leśne, pod zabudowę przekazywane są łąki i dawne pola uprawne.

Zdecydowanie negatywne oddziaływanie na środowisko przyrodnicze ma regulacja cieków i osuszanie wszelkiego rodzaju terenów podmokłych, zarówno leśnych jak i łąkowych. Należy pamiętać, że nie regulowane ciek

Obumierające, okazałe dęby czerwone na groblach stawów w Toczkwicach. Zmiany poziomu wód i wszelkie prace hydrotechniczne mogą powodować zmiany w środowisku przyrodniczym. (Fot. B.Tokarska-Guzik).

Rdestowiec sachaliński. (Fot. B. Tokarska-Guzik).

wodne, posiadające zróżnicowaną linię brzegową porośniętą roślinami szuwarowymi, mają znaczne możliwości samooczyszczania i neutralizacji zanieczyszczeń. Zasiedlone są one przez różnorodne zwierzęta znajdujące w nich odpowiednie dla siebie warunki życia. Regulacja, zwłaszcza niewielkich potoków i strumieni całkowicie pozbawia je zdolności samooczyszczania i zawsze prowadzi do zubożenia składu gatunkowego zwierząt. Trzeba też pamiętać o walorach estetycznych nie regulowanych, meandrujących rzek i potoków. Brzegi regulowanych cieków z łatwością opłonuje roślinność synantropijna, często z udziałem obcych, ekspansywnych roślin.

Szczególnej trosce powinny podlegać wszelkiego typu szuwarowiska, trzęsawiska, torfowiska czy większe

kompleksy podmokłych łąk. Biotopy takie są nie tylko wyłącznym siedliskiem wielu rzadkich i chronionych gatunków roślin i zwierząt, stanowiąc ponadto ważny element różnorodności krajobrazu, lecz są także naturalnymi biologicznymi oczyszczalniami. Niestety z roku na rok liczba obszarów podmokłych na naszym terenie jest coraz mniejsza. Są one zanieczyszczane, osuszane czy bezmyślnie zasypywane, a przecież odtworzenie tego typu siedlisk jest długotrwałe, kosztowne, a często po prostu niemożliwe.

Od chwili wprowadzenia środków chemicznych w celu intensyfikacji produkcji rolniczej, pogarsza się stan wód powierzchniowych. Często przekraczanie racjonalnych dawek nawozów sztucznych prowadzi do splukiwania znacznej ich części do rzek i zbiorników wodnych, gdzie powodują one nadmierną eutrofizację. Pociąga to za sobą nadmierny rozwój glonów, a w konsekwencji deficyt tlenowy prowadzący do zanikania życia. Szczególnie groźne staje się to w okresie długotrwałej suszy, zimy i spadku poziomu wody w zbiornikach.

Bardzo niewiele gatunków będących pod ochroną narażonych jest na wyginięcie przez bezpośrednie ich niszczenie czy zabijanie. Główne zagrożenie stanowi natomiast dewastacja ich siedlisk, pociągająca niejednokrotnie za sobą śmierć setek czy tysięcy chronionych osobników

Rdestowiec ostrokończysty nad brzegami cieków wodnych jako przykład ekspansji obcych geograficznie gatunków roślin. (Fot. B.Tokarska-Guzik).

i prowadząca do zagłady całych lokalnych populacji. Bardzo często uchodzi to sprawcom takich działań całkowicie bezkarnie.

Szczególne zagrożone są zwierzęta zasiedlające – czasowo lub przez całe swoje życie – ciek i zbiorniki wodne. Główne niebezpieczeństwo stanowi zanieczyszczenie wód przez ścieki zakładowe i komunalne. Na przestrzeni kilku ubiegłych lat obserwuje się co prawda spadek tego typu negatywnych oddziaływań na środowisko, jednak nadal często „odkrywać” można dzikie odprowadzenia ścieków komunalnych, głównie dokonywane przez właścicieli posesji zlokalizowanych w pobliżu niewielkich cieków wodnych. Zapobieganie tak niewielkim, zdawałoby się, zanieczyszczeniom można osiągnąć stosunkowo niewielkimi kosztami i uniknąć niepowetowanych i nieprzeliczalnych na pieniądze szkód jakie wyrządzają środowisku.

Znana zasada głosząca, że nie można chronić gatunku ochraniając wyłącznie jego przedstawicieli, znajduje szczególne potwierdzenie w przypadku płazów. Większość gatunków dorosłe życie spędza na lądzie, z dala od zbiorników wodnych, w których się rozmnaża. Wyjątek stanowią żaby z grupy żab zielonych oraz kumaki. Na terenie miasta dorosłe płazy spotkać można w lasach, zadrzewieniach, parkach, ogródkach działkowych i różnego rodzaju nieużytkach. Szczególne znaczenie ma ochrona miejsc ich rozrodu, a więc różnego rodzaju zbiorników wodnych, w tym małych sadzawek, a nawet terenów z okresowymi,

Dziki wysypisko śmieci w dolinie potoku przy ulicy Zamkowej. (Fot. B.Tokarska-Guzik).

niewielkimi kałużami. W niewielkich zarośniętych zbiornikach wodnych płazy mają dogodniejsze warunki do rozwoju niż w dużych zbiornikach o wybetonowanych brzegach.

W okresie wiosennym dużym zagrożeniem dla wielu zwierząt, szczególnie bezkręgowców, jest wypalanie traw. Ginią wówczas znaczne ilości płazów, niektóre ptaki oraz prawie wszystkie gatunki bezkręgowców zasiedlające otwarte siedliska trawiaste. Obserwując wypalone miedze śródpolne czy nieużytki wielokrotnie obserwowano spalone szczątki bezkręgowców i drobnych zwierząt kręgowych. Gniazdujące wśród traw i w zadrzewieniach śródpolnych ptaki są płoszone lub giną w ogniu wraz ze złożonymi jajami lub pisklętami. Niektóre z nich, przelatując zbyt nisko nad palącymi się trawami, giną lub spalając pióra narażone są na powolną śmierć z głodu. Inne, okaleczone, padają ofiarami wałęsających się kotów i psów.

Pozbawione opieki psy i koty stanowią kolejne zagrożenie dla wielu zwierząt, zwłaszcza na terenach wiejskich. Zagrożenie to jest szczególnie istotne w okresie wyprowadzania przez dzikie zwierzęta młodych, nie mających żadnych możliwości obrony. Każdego roku ofiarami bezpańskich kotów i psów padają młode zające, sarny, bażanty, kuropatwy i inne ptaki.

Urbanizacja środowiska stwarza coraz to nowe problemy związane ze zmianami w przyrodzie. Przekształcenia te prowadzą początkowo do zachwiania równowagi biocenozy, zaś w konsekwencji mogą całkowicie odkształcić środowisko, powodując nieodwracalne zmiany w jego

strukturze przyrodniczej. Zmiany te wymuszają reakcję organizmów żywych manifestującą się powstawaniem nowych powiązań biotycznych; wytworzone zostają inne siedliska z nowym układem zarówno roślinności, jak również innym składem gatunków zwierząt. Najczęściej obserwowany obraz zdecydowanie odbiega od pierwotnego i może utrzymywać się na danym obszarze przez długi okres, przechodząc typowe fazy rozwojowe do ustalenia nowej, względnie stałej homeostazy w środowisku przyrodniczym. Zdarza się również, że przy w porę zatrzymanej dewastacji, po ustąpieniu czynników presyjnych, dochodzi do odbudowy pierwotnego charakteru siedlisk. Oczywiście proces ten jest długotrwały i z reguły prowadzi przez szereg mniej stabilnych stadiów. Jest on jednak możliwy i w znacznym stopniu regeneruje powstałe w przyrodzie szkody.

Rozwojowi nie zawsze muszą towarzyszyć negatywne zmiany i zniszczenie środowiska naturalnego. Zapobiec temu może uwzględnienie w polityce kierunków rozwoju gminy zagadnień ochrony przyrody. Podstawą takiego działania może być wykonana na zlecenie Zarządu Miasta waloryzacja przyrodnicza gminy, która wskaże najcenniejsze przyrodniczo obszary. Ich zachowanie w krajobrazie zapewni utrzymanie systemu powiązań przyrodniczych nie tylko na terenie gminy, lecz również poza jej granicami.

Spis treści

Charakterystyka środowiska przyrodniczego miasta i gminy.....	3
Rys historyczny.....	7
Przemiany w środowisku przyrodniczym gminy.....	9
Zróżnicowanie siedliskowe gminy.....	12
Obszary o wysokich walorach przyrodniczych	15
Rezerwat Rotuz wraz z otuliną leśną	15
Dolina Wisły wraz z kompleksem stawów goczałkowickich oraz stawami w północno-wschodniej części gminy (Renardowice, Żebracz)	22
Stawy w Toczku i Ligocie Sokoły i Hałcnowiec)	33
Remiza leśna Bażaniec przy ul. Zamkowej	37
Kompleks leśny Podraj	41
Zespół stawów, cieków wodnych i łąk położonych na południowy wschód od Podraja (ul. Mazańcowicka)	46
Stawy Brożyska	51
Zieleń miejska	52
Zabytkowe parki i cmentarze	54
Współczesne parki	60
Wartości florystyczne i faunistyczne miasta	62
Zasoby i różnorodność gatunkowa flory naczyniowej	62
Drzewa pomnikowe	68
Fauna obszarów zurbanizowanych	72
Zagrożenia środowiska przyrodniczego i możliwości przeciwdziałania	75

Legenda planu: Gmina Czechowice-Dziedzice obszary przyrodniczo cenne

1. Rezerwat Rotuz
2. Dolina Wisły
3. Stawy Sokoły i Hałcnowiec
4. Remiza leśna Bażaniec
5. Kompleks leśny Podraj
6. Zespół stawów cieków wodnych i łąk (ul. Mazańcowicka)
7. Stawy Brożyska
8. Cmentarz ewangelicki Kępa
9. Ogród koło klasztoru – ul. Legionów
10. Cmentarz koło kościoła św. Katarzyny

Gmina Czechowice-Dziedzice obszary przyrodniczo cenne

